

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Věra Slánská

**REGIONÁLNÍ ANALÝZA ZAMĚSTNANOSTI
V ČESKU OD 90. LET SE ZAMĚŘENÍM NA
TERCIÉRNÍ SEKTOR**

Diplomová práce

Praha 2006

Vedoucí práce: Doc. RNDr. Jiří Blažek, Ph.D.

Čestně prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením Doc. Jiřího Blažka, Ph.D. V práci jsem použila informační zdroje a citovanou literaturu uvedené v seznamu.

Praha, 3. května 2006

.....
podpis

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé diplomové práce doc. RNDr. Jiřímu Blažkovi, Ph.D. za cenné a inspirativní připomínky, které mi pomohly při psaní této práce a neméně pak za jeho vstřícný a trpělivý přístup.

OBSAH:

Seznam tabulek.....	6
Seznam obrázků.....	7
1. ÚVOD,CÍLE, HYPOTÉZY.....	9
2. TEORETICKÝ RÁMEC PRO STUDIUM ZAMĚSTNANOSTI A JEJÍ STRUKTURY.....	13
2.1. Chronologický nástin vývoje teorií se zaměřením na rozmístění ekonomických aktivit.....	13
2.2. Přínos teorií regionálního rozvoje pro studium změn zaměstnanosti.....	15
2.3. Přístupy ke Klasifikacím terciérních činností.....	18
3. METODOLOGIE A DATA.....	24
3.1. Zdroje a kvalita dat.....	25
3.2. Problematika metodiky klasifikace dat za OKEČ	28
4. SROVNÁNÍ ZMĚN STRUKTURY ZAMĚSTNANOSTI V ZEMÍCH EU A V ČESKU V LETECH 1960-2001.....	31
4.1. Obecné aspekty změn ve struktuře zaměstnanosti v zemích EU 15 v 2. polovině 20. století.....	31
4.2. Zaměstnanost v terciérních aktivitách.....	33
4.3. Vývoj zaměstnanosti v terciéru v letech 1960-2001 v zemích EU 15 a srovnání s vývojem v Česku.....	36
5. VÝVOJ ZAMĚSTNANOSTI V TERCIERNÍCH ODVĚTVÍCH V ČESKU V LETECH 1991 – 2001.....	44
5.1. Změny prostorového rozmístění jednotlivých odvětví terciéru.....	51
5.1.1. Vývoj rozmístění terciérních aktivit v Česku od 90. let 20. století.....	52
5.1.2. Rozdíly v rozmístění terciérních aktivit v Česku dle OKEČ od 90. let 20. století.....	56
5.2. Dílčí shrnutí.....	60
6. REGIONÁLNÍ ANALÝZA PROGRESIVNÍCH TERCIERNÍCH ODVĚTVÍ V ČESKU....	61

7.	REGIONÁLNÍ ANALÝZA ZAMĚSTNANOSTI V NETRŽNÍM SEKTORU TERCIEŘNÍCH AKTIVIT.....	68
8.	ZÁVĚR.....	71

SEZNAM OBRÁZKU:

Obr. č. 4.1.:	
Struktura ekonomik vybraných zemí EU/ES se zaměřením na terciér (rok 1970).....	41
Obr. č. 4.2.:	
Struktura ekonomik vybraných zemí EU/ES se zaměřením na terciér (rok 1990).....	41
Obr. č. 4.3.:	
Vývoj podílu zaměstnanosti v terciéru a HDP v EU 15 a v Česku.....	43
Obr. č. 5.1.:	
Změna podílu pracujících v terciéru na celkové zaměstnanosti mezi lety 1991-2001.....	50
Obr. č. 6.1.:	
Podíl registrovaných ekonomických jednotek v progresivním terciéru na jejich celkovém počtu v okrese (2001).....	63
Obr. č. 6.2.:	
Podíl pracujících ve finanční sféře na celkovém počtu pracujících v progresivním terciéru (2001).....	64
Obr. č. 6.3.:	
Počet pracujících v ostatních odvětvích terciéru (2001).....	66
Obr. č. 7.1.:	
Zaměstnanost v „netržních“ odvětvích terciéru (2001).....	69

ABSTRACT:

This text is engaged in the changes in the employment structure in the Czech republic from 1991 to 2001. Considering the most dynamic changes it is focused on the changes in the service industries with the aspects of these changes. First, there are outlined chronologically the theoretical approaches to the study of service employment, there is discussed the role and the value of service employment in the regional development.

There are described the changes in the employment and spatial patterns according to the NACE service industries classification. Because of diversification the service sector there was necessary to group service industries by their similar attributes. However there is number of possible ways to classify them. The author chose these investigation levels: first, there are defined market and non-market service industries and record their differences in the spatial organisation.

Special survey is given to the regional analyses of the advanced producer services and the public service sector. These two approaches are the most arguing in the contemporary research for their role of employment and wealth creating. The advanced producer services on the one hand and the public sector industries on the other hand are good example to compare contradictory kinds of service industries.

The results of the study confirmed the supposed hypotheses. The different spatial organisation of service industries was demonstrated between market and non-market service industries with outstanding spatial organisation for advanced producer services. This polarization between metropolitan and non-metropolitan areas is becoming more expressive. Urban hierarchy and the demand for complex set of cumulative advantages in the metropolitan areas was defined as the key factor for localization these services.

Non-market services supposed more even spatial organisation because of their role in society. However, there are also identified differences between urban and other areas. One of the fundamental attributes of public service sector is its hierarchy, which determinates the concentration into the urban areas, where the governing activities are cumulated.

There was also placed emphasis on the changes of tertiary activities characters, which should initiate reevaluation of monitoring and classification of tertiary industries.

1. ÚVOD, CÍLE A HYPOTÉZY

Česko se od počátku 90. let potýká s více jak čtyřicetiletými následky deformace své ekonomiky, přičemž velmi důležité změny se uskutečňují i v odvětvové struktuře ekonomických činností. V této souvislosti je třeba rozlišovat dvě nevyhnutelné fáze dosavadního vývoje ve struktuře zaměstnanosti.

Za prvou lze označit fázi, kterou lze vzhledem k vyvíjejícím se trendům zvyšování podílu zaměstnanosti v terciéru označit za pozitivní. K tomuto jevu dochází na jedné straně prostřednictvím uvolňování pracovních sil z odvětví, jejichž zaměstnanost byla uměle udržována a záměrně podporována (hlavně sektor zemědělství a sektor průmyslové výroby s těžbou nerostných surovin), a na straně druhé poptávkou pracovního trhu po nových kvalifikovaných silách uplatňujících se převážně v určitých terciérních odvětvích (např. progresivní terciér). V Česku tedy bylo nutné, vzhledem ke špatné a zastaralé struktuře ekonomiky, resp. zaměstnanosti, která by jen stěží konkurovala novým podmínkám na domácím i evropském trhu, zahájit transformační procesy, které si vyžádaly v 90. letech dramatický nárůst nezaměstnanosti, což lze označit za druhou paralelní fázi transformačních změn.

Vzhledem k nevyhnutelným změnám ve struktuře zaměstnanosti lze vnímat nezaměstnanost v počáteční fázi hospodářských přeměn jako dočasně nutný průvodní jev. Negativním projevem vývoje ekonomiky, resp. struktury zaměstnanosti lze pak ovšem označit dlouhodobě se zvyšující nezaměstnanost (regionální a v průměru tedy i celorepubliková), která je výsledkem opožděných změn a nedokončených restrukturalizačních procesů v některých odvětvích. Tento negativní projev je umocněn regionálními rozdíly, tzn. jedná se o takové regiony, které měly na počátku 90. let značně specifickou ekonomickou základnou. V těchto regionech byla struktura zaměstnanosti oproti ostatním regionům méně diverzifikovaná a často soustředěná na odvětví těžkého průmyslu.

Nejvýznamnější změny ve struktuře zaměstnanosti Česka se od 90. let udály v odvětvích terciéru, jejichž rozvoj nebyl předešlých 40 let možný vzhledem k netržním principům centrálně řízené ekonomiky. Během tohoto čtyřicetiletého období se ovšem v západních vyspělých ekonomikách tato odvětví ekonomických činností dále vyvíjela a diverzifikovala, přičemž jedním z výsledků rozšiřování tohoto spektra terciérních odvětví byl jak kvantitativní, tak kvalitativní nárůst tohoto typu zaměstnanosti. Západoevropské země tak prošly přirozeným vývojem ekonomických činností (i když podpořeným hospodářskými problémy 70. let) na rozdíl od transformujících se zemí, jejichž ekonomiky založené na

účelově a nepřírozeně podporovaných strategických odvětvích byly vystřídány neřízeným „boomem“ rozvoje určitých ekonomických činností, jež trh do té doby postrádal. Transformující se země tedy měly poněkud ulehčenou „cestu výběru“ v tom, že mohly využít více jak čtyřicetiletých zkušeností a trendů probíhající ve změnách struktury zaměstnanosti západních vyspělých ekonomik, na druhou stranu právě tyto ekonomiky v rámci nově otevřeného vzájemného trhu dramatickým způsobem ovlivnily vývoj v Česku, resp. postkomunistických zemích, jelikož tvrdě odhalily nedostatky a zaostalost těchto centrálně řízených ekonomik. Důsledky pak byly známé: nízká kvalifikace pracovních sil a nízká konkurenceschopnost české ekonomiky, které vyústily v rostoucí nezaměstnanost.

Vývoj struktury zaměstnanosti v Česku sice nutně následuje trendy vývoje zaměstnanosti ve vyspělých ekonomikách, nicméně narůstající podíl pracovních sil v terciéru nemusí být dostatečným ukazatelem ozdravování české ekonomiky. Pokles pracujících v sekundéru, resp. priméru je odrazem restrukturalizace průmyslových odvětví a zpravidla lze podle toho usuzovat na měnící se průmyslovou specializaci a modernizaci doprovázenou později zpětným, nicméně již mírným nárůstem zaměstnanosti v určitých průmyslových odvětvích v některých regionech. Naopak kvantitativní nárůst zaměstnanosti v terciérních činnostech nemusí plně vystihovat kvalitativní povahu procesu terciarizace. Vzhledem k různorodé kvalitativní povaze terciérních činností může docházet k rozvoji služeb založených na čistě tržních principech, na druhou stranu může docházet k opomíjení takových terciérních činností, které jsou do značné míry závislé na národních strategiích a podporách ze strany vládních institucí. Tím jsou myšleny činnosti v oblasti vědy a výzkumu, vzdělávání a podpory vzniku a šíření technologií a inovací.

Hlavním cílem této práce je proto analyzovat vývoj a změny struktury zaměstnanosti v Česku, a to se zaměřením na vývoj zaměstnanosti v rámci terciérních ekonomických činností v průřezových letech 1991 a 2001.

Analýza bude provedena na dvou úrovních: jednak na krajské úrovni, jednak na úrovni vymezených metropolitních areálů tvořené jednotkami okresů (viz Hampl 1999), v rámci nichž by se měly projevit výraznější rozdíly. Tato klasifikace vymezuje okresy Česka do dvou hlavních kategorií: metropolitní a nemetropolitní areály, jejíž kategorizace vychází z komplexního rozboru hlavních faktorů podmiňujících regionální diferenciaci v Česku.

Dílčím úkolem bude i zhodnocení vývoje zaměstnanosti ve dvou rovinách. Jednak bude zhodnocen vývoj zaměstnanosti v rámci tzv. progresivních a ostatních terciérních odvětví a jednak budou analyzovány změny zaměstnanosti v odvětvích spadajících do veřejné a soukromé sféry. Zmíněné zvolené třídění musí být chápáno pouze jako rámcové, jelikož ani

v jedné ze skupin nelze zajistit podmínku zaměstnanosti zcela spadající např. do pouze veřejného, resp. soukromého sektoru. Pro účely práce budou proto předem nastíněna specifika některých terciérních odvětví a z toho vycházející problematika jejich klasifikace v rámci OKEČ.

V kontextu těchto cílů a úkolů lze předem formulovat tyto hypotézy:

- Stejně jako se restrukturalizace některých odvětví a podpora nových a progresivních odvětví v regionech EU od 60. a 70. let projevila na změnách tamní zaměstnanosti mezi jednotlivými sektory ekonomiky, budou se analogické změny projevovat i na zaměstnanosti v Česku. Tyto změny se budou projevovat ve prospěch nárůstu podílu zaměstnanosti v terciérních aktivitách. Tento proces terciarizace v Česku v 90. letech procházel ranou fází, tzn. zvýšil se podíl zaměstnanosti především v tržních terciérních odvětvích, jejichž vývoj byl do 90. let deformován principy centrálně řízené ekonomiky. Ranou fází terciarizace bude dokazovat také stále nízký podíl zaměstnaných v terciéru ve srovnání s ostatními zeměmi EU 15.
- Lze předpokládat, že v případě zkoumání koncentračních, resp. difúzních tendencí během sledovaného období 1991 – 2001 se projeví rozdílný vývoj mezi tržními a netržními odvětvími. Tržní odvětví se budou stále více koncentrovat do metropolitních areálů a navíc i v rámci těchto jednotek bude docházet k jejich polarizovanějšímu rozmístění, nicméně pouze určitých terciérních aktivit. Naopak v nemetropolitních areálech lze očekávat společně se snižujícím se podílem zaměstnanosti v terciéru na celkové zaměstnanosti vývoj rovnoměrnějšího rozmístění terciérních aktivit, a to jak tržních, tak netržních.
- Nejpodstatnější rozdíly mezi metropolitními vs. nemetropolitními areály se projeví v případě rozmístění progresivního terciéru a ostatních terciérních aktivit. Progresivní terciér je silně závislý na aglomeračních výhodách, z čehož lze usuzovat na polarizovanější prostorové rozmístění tohoto typu zaměstnanosti. To se projeví ve vysoké koncentraci zaměstnanosti v této skupině odvětví v metropolitních oblastech. Lze předpokládat, že během sledovaného desetiletého období se budou tyto koncentrační tendence navíc posilovat.
- Výsledky zkoumání rozmístění odvětví netržního sektoru by měly prokázat vliv postavení měst v sídelní hierarchii posílený faktorem hierarchie veřejného sektoru. Tzn., že rovnoměrnější rozmístění netržního sektoru lze očekávat na úrovni nemetropolitních areálů, což by mělo být dáno jejich obslužně-funkční rolí. Naopak v rámci metropolitních areálů lze očekávat větší rozdíly vzhledem k více strukturované zaměstnanosti ve veřejném sektoru dané právě jeho hierarchií.

V průběhu verifikace těchto hypotéz a k dosažení cílů bude nutné odpovědět i na další relevantní otázky:

Jaké hlavní faktory ovlivňují regionální diverzifikaci struktury terciérní zaměstnanosti české ekonomiky?

Jak ovlivňuje strukturu terciérní zaměstnanosti povaha jednotlivých složek ekonomických činností a jak se tento vliv projevuje geograficky, tzn. v rámci metropolitních a nemetropolitních areálů a mezi nimi?

Zjištění pravdivosti hypotéz a naplnění vytýčených cílů práce budou kromě zvoleného metodického postupu dosaženy i vhodně zvolenou strukturou práce. Po vytýčení si hlavních cílů práce a formulaci hypotéz je proto vhodné nastínit vývoj teorii regionálního rozvoje, jejichž přístupy a vyvozené postuláty o vlivu určitých ekonomických aktivit na regionální rozvoj se samozřejmě v čase měnily. Cílem je upozornit na jedné straně na již překonané přístupy v chápání rozmístění ekonomických aktivit a na straně druhé zdůraznit hlediska nová, jenž zohledňují komplexnější přístup při studiu rozmístění ekonomických, a to terciérních aktivit. Tyto poznatky by pak měly v rámci regionální analýzy pomoci pro pochopení jevů a procesů, které probíhají společně se změnami ve struktuře zaměstnanosti a následně k identifikaci faktorů, které změny terciérní zaměstnanosti ovlivňují jak z prostorového hlediska, tak z hlediska samotné struktury terciéru.

Regionální analýza je proto rozčleněna do několika podkapitol. Jednak je zohledňován vývoj zaměstnanosti v terciérních odvětvích na daných řádovostních úrovních (kraje, okresy, urbánní areály a metropolitní areály) s cílem podchytit koncentrační, resp. difúzní procesy či se analýza věnuje různým rovinám v pojmání terciérních aktivit, v tomto případě změnám zaměstnanosti v progresivních a ostatních terciérních odvětvích, resp. v terciérních odvětvích veřejného a soukromého sektoru.

2. TEORETICKÝ RÁMEC PRO STUDIUM ZAMĚŠTNANOSTI A JEJÍ STRUKTURY

2.1. CHRONOLOGICKÝ NÁSTIN VÝVOJE TEORIÍ SE ZAMĚŘENÍM NA ROZMÍSTĚNÍ EKONOMICKÝCH AKTIVIT

Tématem rozmístění ekonomických aktivit, resp. zaměstnanosti se zabývaly teorie prakticky již od 19. století. První takovou teorií můžeme označit teorií od J.H. von Thüнена (1826), který své ohnisko zájmu zaměřil na rozmístění zemědělských aktivit. S průmyslovou revolucí se začaly do popředí zájmu dostávat teorie o rozmístění průmyslových aktivit. Množství těchto teorií není zanedbatelné, a to i přes klesající zaměstnanost v sekundéru, resp. průmyslu ve vyspělých ekonomikách. Nejdříve se teorie zabývaly popisem rozmístění ekonomických aktivit založených na určitých postulátech, což ovšem ovlivnilo univerzálnost použití těchto teorií. Byly totiž založeny na mnohdy zjednodušujících a realitu zkreslujících předpokladech a nebraly v úvahu jiné než kvantifikovatelné, ekonomicky definované ukazatele a faktory (výrobní náklady, dopravní náklady, mzda, aj.). Bylo to dáno i původním liberálnějším pohledem na fungování ekonomiky, která víceméně nepřipouštěla zásahy do přirozeného chodu ekonomiky. Podle zastánců těchto přístupů nemohla makroekonomická politika ovlivnit hladinu nezaměstnanosti a produktu, a zásahy státu by byly ve výsledku neúčelné (Samuelson, 1991).

S postupem času se ovšem začaly projevovat problémy (nezaměstnanost, neřízený rozvoj ve městech vs. upadající oblasti), na které již paradigma "neviditelné ruky trhu" nestačilo a otevřel se tedy prostor pro vznik nových teoretických přístupů založených na nástrojích používaných ze strany státu. Liberální přístupy tak byly nahrazeny teoriemi keynesiánskými, které viděly řešení ve státních intervencích založených na incitačních principech fungování ekonomiky. Tento směr vznikl prakticky již ve 30. letech 20. století ze zcela tehdy netradiční a nově pojaté makroekonomické teorie završené dílem Keynese (1936) "Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz". Z hlediska vývoje zaměstnanosti byl důležitý jeden ze závěrů této práce, a to, „že vláda může monetární či fiskální politikou stimulovat návrat ekonomiky k plné zaměstnanosti.“ To ovšem v rozporu s geografickým přístupem, jenž zdůrazňuje nutnost zohledňování prostorových a řádovostních rozdílů a na základě toho hodnotí povahu regionálních problémů a navrhuje adekvátní nástroje regionální politiky.

Oba typy teorií lze označit za zjednodušené a účelové a nelze je považovat za obecné. Tato skutečnost je dána i původním nekomplexním přístupem u obou typů teorií, jak z hlediska oborového (původně pouze ekonomický pohled), tak z hlediska užšího pojetí zaměstnanosti, resp. rozmístění ekonomických aktivit (např. lokalizace pouze průmyslových

aktivit, velké firmy, atd.). Navíc většina těchto teorií vznikala v době, která byla ještě obdobím průmyslových ekonomik, a proto i jejich závěry vycházely prakticky z jednostranně pojatého ekonomického rámce založeného na průmyslové výrobě. To potvrzuje i jeden pojem použitý v závěru Keynesovy teorie, který používá (z hlediska současných trendů zaměstnanosti) omezený pojem „průmyslová ekonomika“.

Zvyšující se počet ekonomických problémů a narůstající územní divergence ve vývoji ekonomiky i v rámci vyspělých států nastartovaly akademickou diskusi o nutnosti komplexnějšího pojetí zkoumaných problémů. Tím se otevřel prostor pro multioborový přístup při vzniku nových teorií regionálního vývoje. Tyto teorie vznikaly sice již v první polovině 20. století a jelikož vycházely z teorií ekonomických, z hlediska metodologických přístupů převládal podobně jako u ekonomických teorií jednostranný popis, navíc bez návaznosti aplikovatelnosti na podmínky skutečné reality.

Na druhou stranu je třeba říci, že každý segment ekonomiky má svá specifická pravidla vývoje, který je dán různými podmínkami, proto si určité teorie vyžadují výše zmíněný komplexnější přístup. Snaha o podchycení všech aspektů, resp. složitost interakcí odehrávajících se v oblasti regionálního rozvoje znesnadňuje vytvoření univerzální teorie, která by popisovala obecný vývoj ekonomiky, resp. zaměstnanosti. Můžeme hledat maximálně podobnosti, které se ovšem nestávají zákonitostmi, ale umožňují srovnávání na různých úrovních vývoje ekonomiky a z hlediska různých segmentů trhu.

Doslovný význam obecného názvu „teorie regionálního rozvoje“ navíc implikuje potřebu individuálního přístupu ke každému zkoumanému území s jeho specifickými podmínkami rozvoje, což mnohdy autoři těchto teorií opomíjejí, když se pokoušejí o širší aplikaci jejich výsledků a doporučení v praxi. Tím je dána i hlavní odlišnost těchto teorií od původních ekonomických teorií, které byly často formulovány obecně a zpravidla na celonárodní ekonomické úrovni.

Teorie regionálního rozvoje se tak snaží o popis a vysvětlení hlavních faktorů vývoje na regionální úrovni z různých hledisek, přičemž využívají pro svou explanaci různé metodické postupy a vycházejí z různých přístupů. Původně mikroekonomická, tak později makroekonomická hlediska hodnocení vývoje jsou sice pro porovnání regionálních rozdílů důležitá, nicméně jsou pouze součástí daleko diverzifikovanější a komplexnější skupiny ukazatelů regionálního rozvoje. Měly by být proto jen jedním z prostředků porovnávání používaných nástrojů a dynamiky regionálního vývoje, přičemž zdrojem by měla být analýza celé škály místních využívaných faktorů a naopak potenciálních skrytých či plně nevyužívaných zdrojů v širokém pojetí zahrnujícím společnost jako komplexní

ekonomický segment. Nemělo by být tedy cílem těchto teorií nalezení univerzální teorie regionálního vývoje (Blažek, 2002), ale měly by být zdrojem a inspirací pro další, nejen odbornou veřejnost, která může progresivním způsobem ovlivnit směr společensko-ekonomického vývoje.

2. 2. PŘÍNOS TEORIÍ REGIONÁLNÍHO ROZVOJE PRO STUDIUM ZMĚN ZAMĚSTNANOSTI

Jak bylo výše konstatováno, nelze ani jednu z teorií považovat za univerzální či výchozí při aplikaci poznatků do praxe. Teorie jsou psané zpravidla z pozice většinou jednoho segmentu trhu - firem či jednotlivce pohybujícího se na straně nabídky. Proto se jedná většinou o maximalizaci zisku či o strategie firem bez ohledu na součinnost ostatních segmentů trhu, resp. ekonomiky jako celku (veřejná správa, domácnosti, společnost a další jako segmenty usilující o minimalizaci výdajů – protiklad firemních politik). Teorie, jejichž závěry naopak lze již obecněji aplikovat (teorie hospodářských cyklů a podobné), můžeme vzhledem k jejich již obecnému makroekonomickému a globálně-historickému zaměření označit za nadstavbové a nelze je za teorie regionálního rozvoje považovat.

Z hlediska teorií regionálního rozvoje jsou proto přínosnější teorie a studie zabývající se rozбором různých složek ekonomiky (transnárodní společnosti, vývoj HDP, malé a střední podniky, nezaměstnanost, aj.), jejichž výsledky jsou ovšem vzhledem ke stále složitějším jak politickým, tak ekonomickým strukturám a organizačním změnám různé. Nicméně jejich výstupy jsou buď statické (tzn. popisují stav k určitému období nebo v určité lokalitě) nebo zde chybí velmi důležitý prvek historického aspektu (inspirace z teorií *path dependency*) nebo analyzují vývoj za určité delší období, čímž sice zahrnují i historické hledisko vývoje, nicméně jsou většinou zaměřeny na určitý segment trhu.

S rozšiřujícím se množstvím teorií postihující většinou pouze určitý segment zaměstnanosti, které se setkávaly s kritikou ze strany odborné veřejnosti, se začaly objevovat teorie snažící se postihnout strukturu zaměstnanosti jako celek, čímž jsou tyto teorie komplexněji pojaty. Nicméně stejně jako v případě parciálních teorií ani v těchto nedochází k univerzálním závěrům (např. Porter, 2003, O'Donoghue, 2005, Begg, 1993). Jejich přístupy k řešení problematiky jsou nicméně přínosné vzhledem k tomu, že berou v potaz jak ekonomiku, resp. její strukturu zaměstnanosti jako celek, tak přihlížejí k diferencím, které vznikají na základě stále více se prosazujícího determinantu vývoje, a to vertikálního hierarchického uspořádání.

Proto se stále častěji můžeme setkat s komparacemi analyzující vývoj regionů v rámci ekonomicky silných jednotek či regionů vs. nemetropolitních, venkovských oblastí. Např. v Česku se zkoumají regionální rozdíly v rámci a mezi metropolitními a nemetropolitními areály (Hampl, 1999), v USA se používají obdobné *metropolitan statistical areas (MSAs)* nebo *economic areas (EAs)*. Jiné geografické jednotky byly použity v práci O'Donoghueho (2005), a to dojížděkové areály (*work-to-travel-areas*).

Těmito přístupy tedy došlo k posunu zkoumání aspektů regionálního vývoje z národní úrovně (vliv národních politik a jejich atributů) k nižším a organičtěji pojatým měřítkovým úrovním. Tyto přístupy se také shodují s relativně novým fenoménem, tzv. konceptem regionalizace, kdy ne náhodou byl tento pojem poprvé použit v souvislosti s popisem prostorových vzorců vysvětlujících zaměstnanost právě v terciérních odvětvích (Allen, 1992, in: Phelps, Ozawa, 2003).

Poměrně detailní přehled přístupů k teoriím zaměřujících se na růst zaměstnanosti a význam terciérních aktivit podává studie Marshalla (1992). Marshall klasifikuje několik skupin teorií lišících se od sebe identifikací příčin růstu zaměstnanosti v terciérních odvětvích.

Mezi první řadí konvenční přístupy k analýze růstu zaměstnanosti v terciéru, jehož zastánci vysvětlují rostoucí dominanci terciérních aktivit na základě změn v tržní poptávce a změn pracovní produktivity (Barras, 1983; Clark, 1940; Fisher, 1935; Fuchs, 1968; Inman, 1985; in: Marshall, 1992). S rostoucími příjmy obyvatel (spotřebitelů), se zvyšují výdaje vynaložené za cenově dražší zboží a luxusní či jim podobné služby. Produkce se stává více organizačně a technicky složitou a záleží tedy na vysoké úrovni v oblasti vývoje a výzkumu, širší nabídce vzdělávacích a školicích programech atd. (Gershuny and Miles, 1983; Greenfield, 1966; in: Marshall, 1992). Zároveň upozorňují na to, že růst zaměstnanosti v terciérních aktivitách není zapříčiněn pouze rostoucí tržní poptávkou, nýbrž také omezenými možnostmi substituce fyzické pracovní síly danými personálním charakterem (princip „face-to-face“) určitých terciérních služeb (Baumol, 1967; 1985 in: Marshall, 1992).

Jedna z odnoží konvenčních přístupů klade speciální důraz také na tzv. progresivní služby, které hrají dominantní roli v prostorové diferenciaci terciérních aktivit. Rostoucí význam a charakteristiky určitých terciérních služeb napomáhají ke specifické kumulaci sil, jež lze označit za soubor korporativních aktivit (*complex of corporate activities*, Coffey and Bailly, 1990; in: Marshall, 1992). Mezi ně patří:

- prostorové seskupování a vzájemná symbióza jednotlivých ústředí specializovaných pracovišť primárního, sekundárního a terciérního sektoru

- společné rysy finančního řízení a rozhodování
- úloha progresivních firem poskytujících služby (informace) v rámci dvou výše zmíněných mechanismů (Coffey and Bailley, 1990 in: Marshall, 1992).

Z výše zmíněných charakteristik je nutno upozornit na přínos v pohledu na strukturu ekonomiky, resp. zaměstnanosti, kdy se stírají rozdíly v zaměstnanosti mezi tradičně používanými sektory ekonomiky primér-sekundér-terciér. Je nutno ovšem také podotknout, že tento přístup je možné použít pouze na určité úrovni hierarchie organizace firem (tj. úroveň řídicích funkcí), poněvadž pouze na této úrovni se stírají rozdíly mezi jednotlivými tradičně pojímanými sektory. Nicméně tento nový pohled na ekonomiku se mnohdy přisuzuje až přístupům zaměřujících se na informační sektor služeb (Castells, 1989; viz níže). Na druhé straně je nutné vytknout přívržencům tohoto přístupu abstrahování od ostatních terciérních aktivit, hlavně veřejného sektoru nebo opomenutí povahy a vlivu spotřebitelského sektoru, přičemž jejich působení se mnohdy překrývají s těmito progresivními službami a mohou je ovlivňovat (Marshall, 1992).

Jiná z podskupin konvenčních přístupů byla přesvědčena o významu tzv. informačního sektoru. Neustále se zlepšující technologická vybavenost byla brána jako jeden z klíčových procesů v regionálním rozvoji a spoléhalo se do velké míry na schopnost informačních technologií propojovat a sblížovat lokální ekonomiky (studie např. Daniels, 1985; Goddard, 1975; Kutay, 1986; 1988 in: Marshall, 1992). Od 80. let ovšem došlo k obratu v pohledu na očekávaný pozitivní odpad využívání informačních technologií na periferní oblasti, kdy se rozmístění těchto terciérních aktivit stále více koncentrovalo do metropolitních oblastí a neposkytlo tedy adekvátní výsledky podporující význam informačních technologií bez ohledu na prostorové aspekty (Moss, 1987; in: Marshall, 1992). Tyto přístupy byly oceněny hlavně pro nové nahlížení na strukturu ekonomiky doposud viděnou jako skupinu sektorových aktivit dělenou na rigidní oblast primér-sekundér-terciér. Můžeme zde již hovořit o nové fázi v chápání fungování ekonomiky, jejíž sektorové dělení neposkytuje dostatečně explanační prostor pro vývoj ve struktuře zaměstnanosti. Naopak ekonomika je podle Castellse tvořena procesy, ve kterých se spojují terciérní aktivity s aktivitami priméru a sekundéru, přičemž dochází paralelně ke spotřebě zboží a služeb, ale také k novým procesům v řízení organizací a institucí ve společnosti (Castells, 1989, in: Marshall, 1992).

Jiní autoři teorií zaměřující se na změny a vývoj v terciéru kladou důraz na existenci velkých firem, jejichž chování a aktivity mohou podle nich vysvětlit prostorové uspořádání terciérních aktivit a tyto firmy jsou podle nich také nositeli mnoha strukturálních změn v ekonomice (Marshall, 1992). Klíčovým faktorem je podle zastánců tohoto přístupu

specifická hierarchie těchto velkých firem, která má za následek prostorovou diferenciaci různých typů poboček firem (od řídicích poboček firem lokalizovaných do metropolitních oblastí k montovacím závodům lokalizovaných vzhledem k nízkým vstupům výroby zpravidla v nemetropolitních oblastech). Rozhodování poboček v nemetropolitních oblastech je podřízeno řídicímu vedení v metropolitních oblastech, což je pak jednou z hlavních příčin omezeného rozvoje specializovaných služeb v nemetropolitních oblastech (např. Britton, 1974; Coffey and Polese, 1989; Daniels, 1987 aj. in: Marshall, 1992).

Výše zmíněné tradiční přístupy byly často kritizovány pro svůj parciální pohled, jenž abstrahuje od aktivit ostatních subjektů a pro přehlížení např. sociálního a institucionálního rámce ekonomických aktivit.

Právě tyto nedostatky byly inspirací pro vytvoření nového, tzv. „alternativního“ (z marxistických postulátů vycházejícího) přístupu, jehož klíčovým faktorem byla úloha kapitálu. Růst terciérních aktivit je vysvětlován jako jeden z možných způsobů při hledání ziskových aktivit a příležitostí jako reakce na pokles masové produkce. Růst terciérních aktivit není tedy výsledkem potřeb trhu, ale pouze substituuje aktivity nutné k udržení minimálně stejné hladiny produkce, a tím zajišťuje minimální zisk (Marshall, 1992).

Mezi tyto alternativní přístupy patří restrukturalizační teorie či teorie kapitálové akumulace (tzv. regulační teorie), které již berou v úvahu komplexnější vztahy mezi ekonomickými a sociálními změnami i v kontextu prostorové diferenciaci. Jejich pohled na úlohu terciérních aktivit je možné označit za nejradikálnější a nejkritičtější, jelikož terciérní aktivity vidí pouze jako parazitující na ostatních, především průmyslových aktivitách. I když zastánci těchto teorií nepopírají zvyšující se význam terciérních aktivit, průmyslový sektor pro ně zůstává jádrovým segmentem ekonomiky. Tím se zájem o terciérní aktivity dostává v těchto teoriích do pozadí. Na druhou stranu až tyto přístupy upozornily na nutnost rozlišovat aktivity terciéru vzhledem k jejich rozdílnému charakteru.

2.3. PŘÍSTUPY KE KLASIFIKACÍM TERCIÉRNÍCH ČINNOSTÍ

Problematičností struktury terciéru se zabývá mnoho studií, z nichž vychází také mnohé odlišné klasifikace vytvářené na základě různých hledisek. Pro ilustraci uvádím několik z nich (Illeris, 1996).

Jedna z nejběžnějších klasifikací vychází z principiálního rozdělení terciéru na výrobní služby, jež jsou určené převážně firmám a veřejným institucím a na služby určené především pro domácnosti. Nedostatkem této klasifikace je ovšem diskutabilní zahrnutí některých

ekonomických činností do té či oné složky, kdy mnohdy mohou sloužit oběma stranám poptávky. Navíc se zde autor zmiňuje i o specifických ekonomických činnostech nesloužících ani firmám ani domácnostem (čistě veřejné služby), a které se přesto vyznačují obecně nutnou potřebou pro společnost jako celek – např. veřejná správa, justice, policie, obrana atd. Jinou poměrně používanou klasifikací je dělení na služby „veřejné“ a „soukromé“, jejichž struktura se ovšem liší stát od státu a také podle různých ekonomických fází. Specifické dělení další klasifikace, která rozlišuje služby na tržní a na netržní je opět diskutabilní – některé veřejné služby spadají pod tržní služby a naopak (autor uvádí na jedné straně např. železniční dopravu ve většině západoevropských zemí, a na straně druhé soukromé firmy poskytující veřejně prospěšné služby dotované státem). Další z oblíbených klasifikací je Browning-Singelmannovo rozlišení aktivit kombinujících dvě hlediska: otázka vlastnictví a koncový uživatel. Výstupem této klasifikace jsou 4 skupiny aktivit:

- distribuční služby: transport a komunikace, velkoobchodní a maloobchodní prodej
- výrobní služby: finančnictví, pojišťovnictví, obchodní služby
- sociální služby: zdravotnictví; veřejně-prospěšné, veřejná správa
- personální (individuální) služby: domácí a osobní služby, ubytování a pohostinství, opravy, zábava (Illeris 1996).

Jiná klasifikace bere v úvahu geografické hledisko, resp. úlohu vzdálenosti. V rámci ní se rozlišují služby poskytované nezávisle na vzdálenosti (základní služby) a služby naopak omezené určitou vzdáleností od spotřebitele (nezákladní či ostatní). Dříve se všechny terciérní aktivity řadily mezi nezákladní, nicméně vzhledem k dynamickému vývoji hlavně ve sféře technologií a komunikací, které umožnily mnohde takřka neomezený přístup, došlo k posunu některých aktivit do první skupiny (Illeris 1996).

Dále uvádím klasifikace již pouze ve stručných bodech: klasifikace dle Baumola dělící aktivity dle jejich produktivity na stagnující a progresivní, klasifikace dle předmětu jejich služeb: lidé, informace, věci, čistě veřejné služby, klasifikace rozlišující individuální a standardizované služby (hlavními kritérii jsou „osobní přístup“, hledisko a cena).

Často se můžeme setkat s klasifikací (Tesař, 2001), která dále vyděluje některé ekonomické činnosti terciéru do sféry kvartérní (peněžnictví, pojišťovnictví, obchod a nemovitosti) či dokonce kvintérní (vzdělání, státní správa, zdravotnictví, výzkum). Kvartér z tradičního terciérního sektoru vyčleňuje již např. Gottmann, in: Illeris, 1996), který ho definuje jako sféru řídicích a uměleckých aktivit, např. správní a vládní aktivity, vzdělávání, výzkum a vývoj. Charakteristickým rysem těchto aktivit je urbánní a informační povaha. Zde

je ovšem nutné uvést několik námitek týkajících se rozdělení terciéru, resp. kvartéru a kvintéru:

1) V terciéru dle tohoto dělení zůstávají činnosti jako jsou doprava, veřejné služby, a dokonce stavebnictví, nicméně je samozřejmě vhodné vést stavebnictví jako samostatnou ekonomickou činnost. Stavebnictví svou povahou nelze jednoznačně zařadit ani pod sekundér či terciér, a proto je vhodné vést ho zvlášť jakožto specifickou sféru dynamicky se rozvíjející hlavně v postkomunistických zemích, a jako taková v sobě zahrnuje velmi zajímavou vypovídací schopnost. Jinými slovy míra investic do stavebních prací může sloužit jako jeden z velmi dobrých ukazatelů vývoje v těchto zemích.

2) V případě ekonomické činnosti „obchod“ je diskutabilní jeho zařazení do kvartéru v porovnání s ostatními ekonomickými činnostmi zařazenými pod tuto sféru, nicméně ani ve sféře terciérní nemá tato ekonomická činnost dostatečně adekvátní místo. Zde se pro změnu dostává do rozporu s ekonomickými činnostmi „doprava, telekomunikace“, které se liší na rozdíl od obchodních služeb dynamickými změnami danými technologickou a finanční náročností. Obchodní činnost se tak řadí na nižší úroveň vývoje ve srovnání s ostatními činnostmi, které se ostatně i proto označují jako progresivní služby. Nicméně i přesto dochází v této ekonomické činnosti k určitým globalizačním trendům, které mají souvislost právě s technologickými změnami (internetové obchody) a bylo by jistě zajímavým přínosem poodhalit míru a podstatu jejich změn.

3) Z hlediska kvalitativního hodnocení se rozdíly kvartérních a kvintérních ekonomických činností do jisté míry stírají, protože neexistuje jednoznačné kritérium, které by umožnilo vymezit činnosti kvartérní či naopak kvintérní. Nabízí se nám zde ale jiný aspekt rozlišování ekonomických činností do těchto dvou sfér, a to v pojmání dle vlastnických struktur. Ekonomické činnosti zahrnuté v kvintéru jsou nejen v českých podmínkách typické pro veřejný sektor. Proto je kvintérní sféra vhodná při posuzování míry zaměstnanosti ve veřejném a naopak soukromém sektoru (terciér, kvartér). Pro účely analýzy struktury terciérního sektoru v Česku budu využívat právě tohoto dělení vyplývající z jednotlivých OKEČ, a to v problematice analýzy veřejného a soukromého sektoru služeb.

Za bohatým spektrem terciérních činností se skrývá velmi široký rámec charakteristických znaků, které nám umožňují terciér rozlišovat podle různých úhlů pohledu. Z hlediska produktivity a podílu na HDP můžeme rozlišovat terciér progresivní a ostatní terciérní činnosti (v jejich rámci pak ještě veřejné služby, které jsou neproduktivní, a tedy financované a ostatní produktivní služby). Jiné dělení pak spočívá v rozlišení nemanuální (*white collar*) a manuální, resp. dělnické práce (*blue collar*), které se ovšem používá hlavně

v sekundárních činnostech, nicméně s dynamickým rozvojem terciéru lze toto dělení aplikovat i na jeho aktivity, které se stávají více diverzifikovanějšími. Z hlediska finanční náročnosti, resp. nenáročnosti existují odvětví kapitálově náročná a naopak odvětví s nízkým vstupem potřebného kapitálu (většina terciérních činností není finančně náročná). Dalším hlediskem rozlišujícím terciérní aktivity může být např. míra využívání technologických nástrojů a míra nutnosti osobního kontaktu mezi aktéry na obou stranách terciérních aktivit. Služby můžeme dále dělit i podle psychologických hledisek např. takové, které uspokojují duševní stránku člověka (intelektuální služby) a služby poskytované pro jeho fyzické a materiální zajištění (užitkové služby).

Jeden z posledních přístupů dělení ekonomických činností, speciálně terciérních odvětví, vymezuje ekonomické činnosti v nově pojatém měřítku regionální úrovně (na rozdíl od většiny studií, které dělily odvětví zpravidla na národních či dokonce mezinárodních úrovních). Tato klasifikace dělí ekonomické činnosti na lokální odvětví (*local industries*), odvětví závislá na daných přírodních zdrojích (*resource dependent industries*) a na v současnosti nejdůležitější odvětví přesahující svým působením lokální dosah (*traded industries*). Toto dělení vychází z prací Portera (2003), které takto vymezil jednotlivá odvětví spadající do těchto tří skupin. Do skupiny „traded industries“ patří např. nejen progresivní terciérní odvětví, ale zároveň sem spadají i některá high-tech odvětví průmyslové výroby jako např. automobilový průmysl. Zatímco lokální odvětví jsou důležitá z hlediska objemu zaměstnanosti, u „traded industries“ je signifikantní z hlediska přínosu prosperity regionu, tedy tvorby přidané hodnoty, resp. HDP. Pro účely této práce je zajímavý jeden ze závěrů Porterovi studie, a to, že metropolitní a nemetropolitní oblasti mají podobný podíl zaměstnanosti v lokálních odvětvích i v „traded industries“, ale významný rozdíl je zaznamenán ve výši mezd. Proto, jak autor zmiňuje, je klíčovým nástrojem rozvoje regionu zvyšování úrovně mezd v „traded industries“ spíše než zvyšování podílu zaměstnanosti v těchto odvětvích. Existuje totiž jednostranná kauzalita mezi mzdami v „traded industries“ determinující lokální výši mezd, tzn. zvyšující se mzdy v „traded industries“ mají vliv na poptávku místního obyvatelstva a tedy zvyšování zaměstnanosti v lokálních odvětvích, zatímco podíl zaměstnanosti v „traded industries“ nesouvisí s vývojem lokálních mezd a tedy s vývojem regionu. To by aplikací na české metropolitní a nemetropolitní oblasti znamenalo zaměřit regionální politiku zaměstnanosti více na odvětví přesahující lokální vliv (*traded industries*), resp. stimulovat ke zvyšování mezd v těchto odvětvích. Jinými slovy, nelze se spoléhat na „atraktivní“ odvětví jako cestovní ruch, finanční zprostředkování a další, se

kterými je často spojován zaručený regionální rozvoj, ale je třeba hledat potenciál v dosud dobře fungujících odvětvích a dále je rozvíjet.

Tato klasifikace je přínosná v kromě již zmíněného posunu od národní úrovně k regionální i v použití dalšího inovativního přístupu, a to shlukování odvětví ekonomických činností bez ohledu na sektorovou příslušnost. Jinými slovy, autor definuje odvětvový shluk jako geograficky blízké skupiny činností (ekonomických subjektů, dodavatelů, poskytovatelů služeb a s tím spojených institucí) v určité oblasti aktivit propojených různými externalitami. To samozřejmě může přispět k ucelenějšímu a reálnějšímu obrazu podmínek tvořících prostorové vzorce. Autor zdůrazňuje i nutnost decentralizace hospodářské politiky více na regionální úroveň, přičemž zároveň neznevažuje fungování národní politiky.

Z hlavních nedostatků metody shlukování lze označit neexistenci systematického přístupu v definování těch odvětví, která by spadala čistě pod tu či onu skupinu, navíc regionální analýzou může vzniknout nepřehledné množství kombinací odvětví tvořících tyto shluky (v případě Porterovi studie bylo identifikováno 41 shluků s průměrným počtem 29 odvětví v každém tomto shluku). Je zapotřebí i dostatečné množství dat za relativně podrobné druhy ekonomických činností, což např. v případě Česka zcela vylučuje použití této metody.

V rámci různého členění ekonomických činností je třeba se ještě zmínit o méně používané klasifikaci ISCO (International standard classification of occupations), jejíž data jsou ovšem dostupná pouze v některých zemích (v Česku evidovaná klasifikace na úrovni národní a krajské). Povaha těchto dat lépe vystihuje rozdíl v psychické a fyzické zátěži pracovního procesu a tím více zohledňuje lidský faktor jako fenomén pracovní síly. Pro ilustraci uvádím základní hrubé třídění této klasifikace jak ji uvádí Illeris (1996):

- odborní, techničtí pracovníci a jím příbuzná zaměstnání
- správní (administrativní) a řídicí pracovníci duševně pracující a jím příbuzná zaměstnání
- pracovníci ve sféře prodejní činnosti
- pracovníci ve sféře poskytování služeb.

Toto dělení by jistě lépe vystihovalo postavení pracovních sil, nicméně vzhledem k nedostatečné datové základně na úrovni menších jednotek nelze provést analýzu zaměstnanosti i z tohoto pohledu. Proto by mohlo dojít k lepšímu evidování těchto dat, jejichž vypovídací hodnota by významně doplnila odvětvovou strukturu zaměstnanosti.

Teorie, které by naznačovaly optimální strukturu zaměstnanosti – kromě obecného trendu zvyšování zaměstnanosti v terciéru neexistují a vzhledem k nespočetnému množství kombinací ekonomik a jejich struktury zaměstnanosti by nešlo žádnou takovou prohlásit za univerzální. Není tedy prvotním úkolem těchto teorií hledat pravidelnosti či zákonitosti, protože pokud existují, je nejprve nutné rozebrat a popsat podmínky a aspekty ovlivňující vývoj regionů.

Jak se mění úloha určitých odvětví, resp. jejich zaměstnanosti, mění se i způsoby a množství pohledů, které vývoj zaměstnanosti a jejich změn popisují. Při analýzách struktury zaměstnanosti je proto nutné brát v úvahu tyto skutečnosti:

- Se stále se rozšiřující ekonomickou základnou a jejími změnami ve struktuře ekonomických odvětví je nutné analyzovat zaměstnanost z více hledisek a je nutné i podle postavení ekonomiky ve světovém systému přehodnocovat předešlé analýzy. Jejich vypovídací hodnota klesá a původním význam popisující tehdejší situaci ve struktuře zaměstnanosti se mění a posouvá „pouze“ na historickou, ale významnou vypovídací hodnotu.
- Jak se mění, resp. rozšiřuje spektrum ekonomických odvětví, mění se i prostorové vzorce a podmínky lokalizace různých ekonomických odvětví. Je proto třeba brát v teoriích a analýzách v úvahu více vývojových dimenzí, čímž samozřejmě dochází k nemožnosti podchycení všech aspektů, které mohou mít na vývoj svůj vliv. To vylučuje jednotný přístup při zkoumání vývoje zaměstnanosti, resp. vývoje regionů. Na druhou stranu se rozšiřují možnosti popisu a metodické přístupy při analýze regionů a dochází k zahrnutí stále více aspektů a faktorů mající potenciální vliv na vývoj, resp. strukturu zaměstnanosti. Tato nutnost multidisciplinárního přístupu jen potvrzuje složitost procesů odehrávajících se v oblasti regionálního rozvoje, který již dávno není ohniskem zájmu pouze ekonomických teorií.
- Při analýzách struktury zaměstnanosti záleží na spoustě aspektů – od fyzicko-geografických podmínek (např. kvalita či podíl orné půdy, klimatické podmínky, nerostné bohatství), přes úroveň vyspělosti národní ekonomiky (vyspělé, rozvojové, transformující se země) po místní podmínky rozvoje (génus loci, tradice a historie, kultura, sociální prostředí, ...). I proto mají novější teorie analyzující strukturu zaměstnanosti v určitém regionu či státě spíše pouze popisný charakter, v čemž můžeme pozorovat opětovný návrat k teoriím založených na idiografických přístupech.

3. METODOLOGIE A DATA

Rozbory struktury zaměstnanosti jsou vcelku pravidelným tématem vědeckých a analytických prací. Jejich výsledky se ovšem omezují na zkoumání zaměstnanosti pomocí jednodušších metod (procentuální změny, indexy změn, aj. odvozené ukazatele) v rámci územně-administrativních jednotek (krajů, v lepším případě okresů) a nehledají hlubší souvislosti v rámci organického území, které je tvořeno jádrem a jeho zázemím. Zahraniční odborná literatura pracovala a v současnosti stále pracuje s metodami, které umožňují analyzovat strukturu zaměstnanosti na základě statistických metod. Používají se převážně k popisu dynamických procesů v území, a to např. proces diverzifikace či specializace a jejich změn.

Tyto studie jsou nicméně územně velmi omezeny, doposud byly předmětem zkoumání prakticky jen ve Velké Británii (O'Donoghue, 2005) a oblíbenými se staly i v USA (výčet autorů O'Donoghue, 2005). Prakticky se staly oblíbenými v úzkém okruhu geografů a ekonomů, kteří se snaží oživit kvantitativní statistické metody, a to i přes již dnes všeobecné metodické postupy využívající multidisciplinárního přístupu. Ten ovšem autoři odborných studií, kteří staví své výsledky a závěry pouze na výstupech těchto statistických metod, zřídka využívají (O'Donoghue, 2005, Porter, 2003). Navíc z této skutečnosti multidisciplinárního přístupu vyplývá i nutnost hledat vztahy a příčiny změn nejen pomocí matematicko-statistického aparátu, ale zohledňovat i jiné formy zkoumání. Dokonce se stále více uplatňují alternativní přístupy zkoumání, jejichž metodologický rámec je postaven na postpozitivistických, v některých případech dokonce antipozitivistických přístupech, které striktně odmítají matematizaci takových jevů, jež jsou spojené s lidskou aktivitou a kladou důraz na alternativní přístup a deskripci.

Navíc je nutné brát v úvahu také odlišnosti dané řádovostními úrovněmi. Je samozřejmé, že se rozdílnosti budou zvyšovat s klesající úrovní, tzn. v případě této práce od úrovně krajů k okresům. Úroveň okresů se vyznačuje již větší diferenciací, i když jsou i tyto jednotky vymezeny administrativně. Proto se vzhledem k neexistenci ucelenějších dat za jiné územní jednotky (vhodné by byly např. dojížděkové areály) musí vycházet z okresních jednotek. Práce navíc používá organičtějšího členění okresů mezi metropolitní, resp. nemetropolitní areály (viz Hampl, 1999).

3.1. ZDROJE A KVALITA DAT

Pro účely analýzy této práce byla použita data šetřící počet pracovních sil vycházející z klasifikace zaměstnanosti OKEČ používané v Česku, resp. klasifikace vycházející a plně kompatibilní s klasifikací NACE používané evropskou statistikou. Je zřejmé, že se struktura klasifikace OKEČ mění, resp. dochází k jejímu postupnému rozšiřování vzhledem ke změnám a hlavně vzniku a zvyšujícímu se významu některých odvětví. Dynamiku vývoje ekonomických aktivit názorně může doložit i odlišná diverzifikace ekonomických činností v roce 1970 a v roce 2002. Z původních deseti odvětvových sekcí v roce 1970 bylo nově vytvořeno nyní sedmáct typů (viz tab. č.3.1.), o jejichž lepší vypovídací hodnotě nelze pochybovat a celkově dochází i k lepšímu sdílení a postupné unifikaci těchto doporučených klasifikací v rámci jednotlivých států Evropské unie.

Tab. č. 3.1.: Dělení klasifikace OKEČ do základních sekcí

OKEČ (primér + sekundér)		OKEČ (terciér)	
A	zemědělství, myslivost, lesnictví	G	velkoobchod, maloobchod, opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní spotřebu a převážně pro domácnost
B	rybolov	H	ubytování a stravování
C	těžba a dobývání nerostných surovin	I	doprava, logistika, spoje
D	průmyslová výroba	J	finanční zprostředkování
E	výroba energie	K	činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu, podnikatelská činnost
F	stavebnictví	L	veřejná správa a obrana, povinné sociální zabezpečení
		M	vzdělávání
		N	zdravotnictví a sociální péče
		O	ostatní, veřejné sociální a osobní služby
		P	činnosti domácností
		Q	extrateritoriální organizace a instituce

zdroj: Odvětvová klasifikace ekonomických činností OKEČ (metodická publikace), ČSÚ, Praha, 2003

Vzhledem k zaměření práce budou analyzovány pouze OKEČ spadající do terciérních činností, tzn. od sekce G (velkoobchod, maloobchod, opravy motorových vozidel a výrobků

pro osobní spotřebu a převážně pro domácnost) po sekci O (ostatní, veřejné sociální a osobní služby). Zbylé dvě sekce (P,Q) musely být vyjmuty z analýzy vzhledem k neúplné evidenci dat na úrovni administrativních jednotek (okresy i kraje). Nicméně jejich vliv na změny struktury zaměstnanosti by byly vzhledem k jejich absolutnímu počtu pracujících v těchto OKEČ minimální.

Východním bodem analýzy je rok 1991, který je zvolen pro potřeby analýzy záměrně z několika hlavních důvodů. Jednak jsou již evidována data OKEČ v tomto roce podle přijatých kritérií mezinárodní klasifikace NACE, a jsou tedy více méně plně srovnatelná s vývojem na mezinárodní úrovni. Dále můžeme tento rok označit jako počátek transformačních změn, a to hlavně ve sféře ekonomické vzhledem k zahájení a přípravám privatizačních procesů a s tím spojených dalších změn, které měly velký vliv na změny struktury zaměstnanosti jak na celonárodní, tak oblastní úrovni. Naopak nejnovější data jsou k dispozici na úrovni okresů za rok 2001, kdy se vycházelo ze Sčítání lidu, domů a bytů. Data OKEČ za novější roky již na úrovni okresů nejsou k dispozici.

Aktuálnější srovnání dat by umožnila krajská úroveň, jejíž data jsou publikována s roční periodicitou, nicméně je nutno podotknout, že administrativní, a tím i nepřírozená povaha krajů by mohla do velké míry zkreslovat výsledky analýz.

Evidenci dat za jednotlivá OKEČ je nutno hodnotit jako nedostačující. Paradoxně byla evidence těchto dat kvalitnější v 90. letech, kdy byla s roční periodicitou publikována na úrovni okresů (viz Evidenční počet zaměstnanců v krajích a okresech podle OKEČ). Naopak nejnovější data evidující strukturu zaměstnanosti na úrovni okresů zaznamenává rok 2001, který využívá výstupů z celostátního sčítání (ta jsou použita jako nejnovější data). Po tomto roce již data na úrovni okresů nejsou k dispozici, přičemž výše zmíněná publikace evidenčního počtu pracovníků byla nahrazena jinou publikací, a to trhem práce. Ta ovšem eviduje data na úrovni krajů, data za nižší úroveň již nejsou k dispozici. Nelze tak plynule pokračovat a navazovat na další analýzy, které by hodnotily průběžné změny v zaměstnanosti podle jednotlivých OKEČ. Tím dochází ke snížení významu přijaté klasifikace OKEČ (resp. NACE), jelikož její použití je možné již jen na úrovni krajů oproti dřívější pravidelné evidenci na okresní úrovni.

Jiná úskalí při analýzách terciérních činností tkví v jejich samotném rozdělení do sekcí. V průběhu práce byly identifikovány tyto problémové okruhy:

1) Jako terciérní činnosti jsou formálně uváděny činnosti jako doprava, veřejné služby, a dokonce někdy i stavebnictví, nicméně je samozřejmě vhodné vést stavebnictví jako

samostatnou ekonomickou činností. Stavebnictví svou povahou nelze jednoznačně zařadit ani pod sekundér či terciér, a proto je vhodné vést ho zvláště jakožto specifickou sféru dynamicky se rozvíjející hlavně v postkomunistických zemích, a jako taková v sobě zahrnuje velmi zajímavou vyvídací schopnost. Jinými slovy míra investic do stavebních prací může sloužit jako jeden z velmi dobrých ukazatelů vývoje jak na úrovni celostátní, tak na úrovni regionální.

2) Ekonomická činnost „obchod“ (sekce G) je tradičním odvětvím terciéru, a jako jedna z prvních OKEČ terciéru se stala základem každé terciérní ekonomické základny. V porovnání s ostatními ekonomickými činnostmi zařazenými pod tuto sféru ovšem ztrácí svou vyvídací sílu, a to vzhledem k celoplošnému vyrovnávání zaměstnanosti v rámci tohoto OKEČ a k přesunu významu ekonomické síly ostatních, resp. progresivně se vyvíjejících terciérních činností. Obchodní činnost se tak dostává do pozadí zájmu ve studiích terciérních aktivit na rozdíl od činností, které již po několik let zaujímají stále významnější místa, a to jak z hlediska zaměstnanosti, tak přidané hodnoty každého z těchto odvětví. V prostředí neustálých technologických změn v určitých odvětvích dochází k přenosu a jejich šíření i do dalších odvětví, která původně žádné inovace a technologie nevyužívaly. Je pouze otázkou času, kdy dojde k jejich technologizaci a modernizaci. Proto dochází i v této ekonomické činnosti k určitým globalizačním trendům, které mají souvislost právě s technologickými změnami (internetové obchody, tzv. e-commerce) a bylo by jistě zajímavým přínosem podhalit míru a vliv jejich změn.

3) S ohledem na neustále se rozrůstající spektrum ekonomických činností v terciéru se můžeme v literatuře stále častěji setkat s oddělováním určitých jejich činností do další skupiny aktivit, a to kvartérní činnosti, někdy i kvintérní činnosti. Z hlediska kvalitativního hodnocení se rozdíly kvartérních a kvintérních ekonomických činností v podmínkách evidence dat do velké míry stírají, protože neexistuje jednoznačné kritérium, které by umožnilo vymezit činnosti kvartérní vs. kvintérní. Už jenom začlenění aktivit v rámci jedné sekce neodpovídá jejich stejné povaze. Např. nepochopitelná se může zdát evidence činností v sekci K, kde jsou společně evidována data za 4 velmi odlišné činnosti: a) činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu, b) pronájem strojů a zařízení, tvorba softwaru, zpracování dat, poradenské a jiné služby, c) výzkum a vývoj (!) a d) ostatní podnikatelské činnosti. Celkový souhrn dat pak zcela zkrusluje situaci např. v regionální zaměstnanosti ve vývoji a výzkumu, která by měla spadat do kvintérní činnosti, a např. tvorba a zpracování dat a poradenskými službami by analogicky měla spadat ke kvartérním činnostem.

3.2. PROBLEMATIKA METODIKY KLASIFIKACE DAT ZA OKEČ

Jednotlivé ekonomické činnosti lze dělit na základě různých hledisek a přístupů (viz teoretická část). V současnosti se můžeme v zahraniční literatuře setkat nejvíce s analýzami progresivních odvětví nebo s analýzami zohledňující kritérium soukromý vs. veřejný sektor. Oba tyto přístupy jsou ovšem problematické a diskutabilní.

Již samotný pojem „progresivita“ předurčuje zohledňovat vnímání tohoto aspektu jen v rámci soukromého sektoru. Veřejný sektor je skupina ekonomických činností řídicích se společensko-systémovými mechanismy, a nejsou tedy zpravidla závislé na mechanismech v tržním prostředí. V jejich případě je pak tedy vhodnější hovořit spíše o prospěšnosti (pojem lépe vystihuje účel těchto ekonomických činností) než-li o progresivitě. Na rozdíl od subjektů v soukromém sektoru si subjekty veřejného sektoru nekonkurují a jejich činnost je závislá více méně na politických rozhodnutích.

Hledisko progresivity ekonomických činností, vystihující charakteristiku tedy spíše soukromé sféry, lze vysvětlovat i přesto různými způsoby. Progresivita v sobě může skrývat různé faktory, na základě jejichž působení lze označit odvětví za progresivní. Nejčastěji se jako kritérium progresivity zohledňuje využívání moderních informačních technologií, což je ovšem pouze jeden z atributů progresivity (dále kvalifikovaná pracovní síla, míra investičních aktivit, ...).

Při zohlednění progresivity jako jednoho z hlavních kritérií při kategorizaci OKEČ do progresivních, resp. ostatních složek terciéru ovšem nastává problém se zahrnutím různých ekonomických činností mezi tyto dvě skupiny. Typickým příkladem může být sekce I – doprava, skladování a spoje. Již z výčtu těchto ekonomických činností vyplývá jejich nesourodost, která se navíc v posledním období zvyšuje vzhledem k technologickému pokroku hlavně v odvětví spojů. Naopak zbylé dvě skupiny ekonomických činností jsou ve srovnání s odvětvím spojů spíše méně progresivní a vyžadovaly by si samostatnou evidenci dat. Dynamiku vývoje odvětví spojů potvrzují i data zastupující důležité znaky progresivity (index obratu a index produktivity mezi lety 1995-2001 zaznamenává nejvyšší hodnoty v rámci sledovaného ICT sektoru ¹⁾). Proto došlo po zjištění těchto skutečností nakonec ke začlenění této heterogenní sekce pod skupinu progresivních odvětví.

Podobným příkladem může být např. vnímání sekce K – činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; podnikatelské činnosti. Na jedné straně do této skupiny spadají činnosti v oblasti nemovitostí, jejichž rozvoj a působení zpravidla nesouvisí s využíváním technologií (jeho

---

1) ICT sektor je definován jako kombinace odvětví produkce výrobku a služeb, jejichž smysl obecně souvisí s elektronickým zachycováním, ukládáním, přenášením a poskytováním dat a informací

ekonomické činnosti nejsou tudíž ani zahrnuty v rámci ICT sektoru). Na straně druhé spadají pod sekci K také činnosti v oblasti výpočetní techniky či činnosti související s pronájmem strojů a zařízení, jejichž podobná působnost v rámci ICT sektoru zaznamenala jednu z nejvyšších hodnot nárůstu obrátu i produktivity ve sledovaných letech 1995-2002 (více viz: *Sektor informačních a komunikačních technologií a jeho postavení v ekonomice ČR za období 1998 – 2002*, ČSÚ, 2004). Důvody pro začlenění této sekce do progresivního sektoru byly proto podobné jako v případě sekce I.

Pro úplnost je třeba doplnit, že odvětví finančního zprostředkování není součástí sledovaného ICT sektoru, i když sem jistě svou povahou bezesporu patří. Vývoj v této oblasti je totiž sledován samostatně.

V této souvislosti je nutné zmínit problém s vymezením sekci do skupiny progresivních odvětví, resp. skupiny ostatních odvětví terciéru, jejichž analýza vývoje je předmětem jedné z kapitol práce (kap.č. 6.1.). Jak výše zmíněné teorie předpokládají, progresivní služby představují zvláštní typ terciérních aktivit hrající dominantní roli v polarizaci prostorového rozmístění terciérních aktivit. Je tedy pravděpodobné, že se tato prostorová diferenciací bude projevovat i na příkladu regionální analýzy Česka.

Přes výše zmíněnou problematiku začlenění některých ekonomických činností do progresivního sektoru služeb byly pro potřeby analýzy zvoleny za progresivní odvětví tyto sekce OKEČ:

- doprava, logistika, spoje
- finanční zprostředkování
- činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu, podnikatelská činnost

Druhým metodickým problémem bylo rozlišování soukromého vs. veřejného sektoru.

V rámci vymezení jednotlivých OKEČ byly identifikovány určité nesrovnalosti, které snižují exaktnost vymezených sektorů.

Do skupiny soukromého sektoru můžeme zařadit zaměstnanost v sekci G – obchodu, opravy motor. vozidel a výrobků pro osobní spotřebu a převážně pro domácnost. I když bychom i zde našli rozdílné znaky v jednotlivých ekonomických činnostech (především rozdíly v zaměstnanosti maloobchodu a velkoobchodu ovlivňujících objem zaměstnanosti), lze tuto sekci začlenit z hlediska vlastnických struktur do soukromé sféry. Bezproblémové se jeví i začlenění sekce H – ubytování a stravování do skupiny soukromé sféry.

Naopak největší problémy můžeme připsat heterogenní sekci I – činnostem v dopravě, logistice a spojích. Zde jsou totiž v rámci jedné skupiny evidovány data za různorodé činnosti,

jejichž vývoj se vyznačuje velmi odlišnými tendencemi, a to jak v objemu zaměstnanosti, využívání technologií, tak z hlediska zkoumaných vlastnických struktur. Zatímco zaměstnanost v odvětví skladování a spojů spadá svou povahou pod tržní sektor, o sféře dopravy se toto nedá jednoznačně konstatovat. Např. doprava zaměstnává velký podíl z celkového objemu zaměstnaných v tomto odvětví – celkem sektor dopravy zaměstnával v roce 2001 dvě třetiny pracujících z celé sekce I. Kromě zaměstnanosti v dopravě spojené s činností cestovních kanceláří a dále částečné zaměstnanosti v nákladní dopravě, jenž vykazují tržní znaky, se zbývající činnosti dopravy vyznačují do určité míry spíše netržní povahou, která se vyznačuje především monopolním fungováním železniční dopravy či dotační politikou v případě části osobní dopravy.

I když se každá sekce v klasifikaci NACE., resp. OKEČ dále dělí na subsekce a oddíly, jejichž členění lépe vystihuje povahu odvětví, neexistují za ně již adekvátní a pravidelná data srovnatelná alespoň s kvalitou dat na úrovni sekcí (data o zaměstnanosti vycházející ze Sčítání lidu, domů a bytů evidovaná na okresní úrovni).

Pro regionální analýzu je tedy nutné akceptovat data minimálně na okresní úrovni s výše zmíněnými nedostatky a nesourodými vztahy mezi jednotlivými OKEČ. Tyto skutečnosti pak implikují nutnost přehodnotit dosavadní přístup při vytváření klasifikace OKEČ, resp. při evidenci jejich dat. Pokud vědecké práce a statistické analýzy pracují s termíny jako progresivní odvětví, soukromý vs. veřejný sektor, pak by pro ně měla existovat kvalitní datová základna potvrzující nutnost těchto analýz založených na nových přístupech ve vnímání struktury zaměstnanosti. Dostatečným příkladem je neexistence datové základny progresivního sektoru min. na úrovni okresů, pro něž jsou určující již jiné charakteristiky, než které byly důležité pro rozlišování např. mezi sekundárními či terciárními aktivitami.

4. SROVNÁNÍ ZMĚN STRUKTURY ZAMĚSTNANOSTI V ZEMÍCH EU A V ČESKU V LETECH 1960-2001

4.1. OBECNÉ ASPEKTY ZMĚN VE STRUKTUŘE ZAMĚSTNANOSTI V ZEMÍCH EU 15 V 2. POLOVNĚ 20. STOLETÍ

Změny, kterými prochází postkomunistické země v posledních více jak 10 letech, jsou jedinečné vzhledem ke specifickým podmínkám danými historickým vývojem těchto zemí po dobu téměř 50leté éry centrálně plánovaných ekonomik. Nicméně procesy, které jsou nyní pro transformaci těchto zemí typické, probíhaly v analogické podobě i v zemích západní Evropy od 50., resp. 60. let 20. století. Více jak čtyřicetiletý latentní vývoj, ve srovnání se zásadními změnami probíhajícími v západní Evropě, si vyžádal nutné změny a potřebu toto vývojové „vakuum“ v české historii co nejdříve nahradit novou fází úspěšných transformačních změn.

Historicky dané okolnosti poválečné Evropy iniciovaly nové přístupy v pohledu na obnovu jednotlivých ekonomik postižených 2. světovou válkou. I díky Marshallově plánu se brzo hospodářství západoevropských států dostalo do nového vývojového stadia opětovného se začlenění do mezinárodního systému tržních mechanismů (bližší např. Kučerová 2003). Bylo nicméně zapotřebí uspokojit poptávku po produktech základní spotřeby, což by nebylo možné bez kooperace s ostatními zeměmi. Prostřednictvím politického úsilí, jehož hlavním cílem byla „poválečná obnova Evropy“, se nastartovaly procesy, jejichž výsledkem bylo ustanovení původních i nových institucí a formulování nových politik.

V ranější fázi obnovy Evropy byla poptávka uspokojována na základě hlavně nabídky produktů běžné spotřeby, nicméně saturační hladina poptávky západoevropských zemí se rychle zvyšovala vzhledem k „přerušené“ životní úrovni před druhou světovou válkou na straně jedné a k nakumulovanému téměř dvacetiletému deficitu ostatních potřeb na straně druhé. Navíc se v 60. letech západoevropské země dostaly na stejnou životní úroveň se srovnatelnými zeměmi nepostižené válkou a pro západní Evropu patří toto období k těm nejdynamičtějším a nejúspěšnějším fázím jejich ekonomik. Nebývalá prosperita ekonomik v 60. letech se vyznačuje zvýšenou spotřebou a od tohoto období se začíná rozvíjet i koncepce „welfare state“. I proto se zaměstnanost v tomto období prakticky až do ropných krizí v 70. letech pohybovala na maximální možné hranici a pokud se nezaměstnanost vyskytovala, pak měla povahu frikční nezaměstnanosti, která je způsobena běžnými přesuny v nabídce a poptávce po zboží a službách a z dlouhodobého hlediska tedy nemá vliv na makroekonomické ukazatele. Tyto zmiňované okolnosti měly jednak multiplikační efekt růstu ekonomiky těchto

států a jednak přispívaly k sociální stabilitě. Následky ropných krizí v 70. letech ovšem změnily dosud preferované hospodářské politiky a vývoj západoevropských států se začal ubírat směrem k hospodárnějšímu a zároveň produktivnějšímu způsobu výroby (více Mair 1993), což se samozřejmě začalo projevovat negativně hlavně na zvyšující se míře nezaměstnanosti. Nutno poznamenat, že za ekonomickou recesi v 70. letech nestojí pouze ropné krize, které jsou naopak v případě mnoha odborníků považovány za výsledek či vyústění nakumulovaných ekonomických problémů, nikoliv za příčinu následných hospodářských krizí. Podstatné varující změny se totiž začaly projevovat již koncem 60. let, např. ve formě prudkých nárůstů obchodních komodit, zvyšování pracovních nákladů v důsledku neustálého zvyšování mezd atd. Tyto všechny faktory pak pouze multiplikovaly neblahé následky ropných krizí, za jejichž následky stál do 70. let především uplatňovaný fordistický koncept výroby (Dunford 1993, Mair 1993, Dicken 1998). Odsuzovat tento průmyslový typ výroby je samozřejmě nepřesné, jelikož až do začátku 70. let se jevil jako velmi produktivní způsob vytváření bohatství. Byl „pouze“ nahrazen novými technologickými a inovačními přístupy, stejně jako jsou v současnosti (a v budoucnu nejspíše i nadále budou) opouštěny takové typy výroby, které nemohou konkurovat jiným, produktivnějším způsobům výroby. Tyto dramatické ekonomické, ale mnohdy i technologické změny se obecně označují jako „*parametric shocks*“ a mají mnohdy velký vliv na prostorový vzorec ekonomických činností, např. v důsledku přesunu výroby do oblastí s nižšími náklady (Chapman, Walker 1991).

Obecně lze charakterizovat dva hlavní procesy, které ovlivňují změny v objemu výroby a tím i změny v míře zaměstnanosti v jednotlivých sektorech ekonomiky: jednak koncept tržního nasycení a jednak hrají roli technologické změny, které vedou k přemístění či substituci jednoho odvětví druhým. Výchozí podmínky jednotlivých zemí západní Evropy a jejich následný vývoj během sledovaných třiceti let byl ve změnách struktury průmyslových odvětví velmi diverzifikovaný, nicméně přechod pracovních sil do terciérních ekonomických činností byl spojujícím prvkem všech západoevropských vyspělých zemí. Technologické změny, které jsou pro vývoj některých ekonomických odvětví podstatné, se odehrávají v různých časových a geografických rámcích a za různých geopolitických podmínek, což ve výsledku významně ovlivňuje změny ve struktuře zaměstnanosti.

4.2. ZAMĚSTNANOST V TERCIÉRNÍCH AKTIVITÁCH

Terciér zažívá v posledních více jak čtyřiceti letech bezprecedentní vývoj, jehož dopady na zaměstnanost a na ekonomický růst zemí můžeme označit za dalekosáhlé. Právě tato dvě hlediska, tzn. změny v zaměstnanosti a růst podílu terciéru na HDP jsou nejčastějšími hodnotícími kritérii při posuzování zvyšujícího se vlivu terciéru na vývoj ekonomiky jak na národní, tak regionální úrovni. Vzhledem k heterogenní povaze terciérních aktivit se v literatuře můžeme setkat s množstvím různých definic. Tradiční definice, na které jsou založeny i oficiální statistiky terciérních aktivit, zní: „terciér zahrnuje takové aktivity, které nevytváří nebo nemodifikují fyzické zboží.“ (Illeris 1996, str.12) Často se v definicích objevují i další kritéria jako nemateriální povaha, což znamená nemožnost je věčně vlastnit a také nemožnost je skladovat (výstižně všechny tyto vlastnosti terciérních činností vystihuje dodatek: „můžete je nakupovat, prodávat, ale nemohou Vám spadnout na nohu“, Economist, in Illeris 1996, str.12).

Počínající významnější rozvoj zaměstnanosti v terciérních činnostech lze datovat již do 60. let 20.století, která jsou také známa jako začínající boom spotřební společnosti. I přes narůstající podíl zaměstnaných v této sféře ekonomiky zaujímal zaměstnanost v průmyslových činnostech stále stěžejní a pro tvorbu HDP rozhodující roli. Terciérní aktivity byly chápány jako doplňkové, což odpovídalo tehdejšímu spektru terciérních činností omezujících se převážně na činnosti jako obchod, dopravu a sociální služby a odrážely pouze „welfare state“ koncept podporovaný tehdejší dobrou ekonomickou situací ve většině západoevropských států.

Hospodářské krize v 70.letech ovšem iniciovala změny, které měly zásadní vliv na strukturální změny v průmyslových činnostech, ale také vliv na změny ve struktuře zaměstnanosti. Podstatný multiplikační efekt podporující tyto změny v zaměstnanosti měly hlavně technologické a inovační aspekty. Kromě nich hrály významnou roli při tvorbě nových pracovních míst v terciéru i sociální aspekty (např. zvyšující se role ženské pracovní síly, zkracování pracovní doby, aj.). Mnoho nových pracovních příležitostí je spojeno s novými organizačními a strategickými politikami firem, které zavadly příčinu rozšiřování nabídky terciérních služeb speciálně v určitých odvětvích terciéru (progresivní služby, tzv. advanced producer services). Jak dokazují různé studie, pracuje v těchto „výrobních“ službách kolem jedné pětiny zaměstnaných v terciérních aktivitách (Wood 1987, in Chapman a Walker, Illeris, 1996). Tyto progresivní služby se staly hnacím motorem ekonomik v mezinárodním i národním měřítku, kdy v mnoha případech poskytují podstatný díl čistých

příjmů některých regionů (Button, Pentecost 1993) a prakticky od 80. let jsou ve stádiu obrovského boomu.

Současné procesy probíhající v některých odvětvích terciérních činností jsou analogické s těmi, které probíhaly v 70. a 80. letech 20. století v průmyslových činnostech. Jde totiž prakticky opět o zvyšování produktivity odvětví prostřednictvím využívání nových technologií, inovací a organizačních změn nahrazujících část pracovních sil. Došlo tedy pouze k šíření procesů dříve typických pro průmyslovou restrukturalizaci do některých odvětví terciéru. Paralelně tak působí zvyšující se význam technologií, inovací a organizačních změn na povahu pracovních sil prakticky ve všech odvětvích ekonomiky. Tyto skutečnosti změnily i okruh zájmu teoretických prací, jejichž novým tematickým okruhem se staly takové terciérní aktivity jako finančnictví, konkrétně např. bankovní sektor a aktivity spojené s počítačovými a komunikačními technologiemi, ale kromě tohoto zájmu o vývoj v progresivních službách se objevují i nová témata teorií zabývajících se terciérní zaměstnaností, a to např. zaměstnanost ve veřejném sektoru (např. Marshall, 2005).

Z výše popsaných znaků vývoje ekonomických činností terciéru můžeme tedy charakterizovat dva zásadní průvodní znaky: jednak se s rostoucí životní úrovní obyvatelstva rozšiřuje i spektrum terciérních aktivit, a jednak hrají stále větší roli ve vývoji terciérních aktivit technologie a inovace, jejichž výsledkem je dynamický rozvoj hlavně progresivních aktivit. Charakteristickými znaky progresivních aktivit jsou vysoce kvalifikovaná pracovní síla často spojená s využíváním nových technologických a inovačních postupů (internet, softwarové vybavení, telekomunikační zařízení, aj.). Finálními spotřebiteli či uživateli těchto služeb jsou především firemní subjekty a instituce (na rozdíl od tradičně pojímaných terciérních služeb, kde jsou hlavními spotřebiteli domácnosti, resp. jednotlivci) a stále více se v rámci těchto progresivních aktivit prosazuje územní koncentrace. Jejich rozvoj je dále determinován i dalšími aspekty vyplývajícími z měnících se ekonomických a sociálních podmínek obyvatelstva a se souvisejícími změnami jejich priorit. V neposlední řadě hrají roli i změny systémové, ať už na národní či mezinárodní úrovni (např. procesy v evropském prostoru související s institucionálním rozvojem a působením EU).

Souhrnně lze tedy identifikovat tyto hlavní příčiny zvyšujícího se podílu terciéru na celkové zaměstnanosti:

- probíhající přechod od industriální společnosti (země bývalého východního bloku) ke společnosti označované jako post-industriální, resp. informační (současné vyspělé země) a související změny v chápání činností člověka a jeho myšlení (přechod od materiálních hodnot

k nemateriálním – ochrana životního prostředí, solidarita, aj.). Tyto procesy posilují spíše rozvoj zaměstnanosti v netržních odvětvích terciéru jako je vzdělání, sociální a zdravotní péče či obecně rozvoj zaměstnanosti v neziskovém sektoru.

- nutnost uspokojovat zvyšující se a nově vznikající poptávku obyvatelstva (v některých případech zprvu řízená nabídka) v převážně vyspělých a rozvíjejících se ekonomikách. Typickým příkladem mohou být právě ekonomiky transformujících se zemí, jejichž spotřebitelská poptávka nemohla být uspokojována, proto se projevují nejvýznamnější absolutní nárůsty zaměstnanosti v odvětvích poskytující spotřební zboží (např. sekce G – obchod a s tím spojené činnosti)
- změna vnitřní organické struktury firem, které si ponechaly pouze klíčové činnosti a naopak činnosti nesouvisející přímo s výrobou byly přenechány specializovaným firmám - proces *externalizace* (více viz O'Farrell, P.N., Moffat, L.A.R. a Hitchens, D.M.W.N. 1993). Podle těchto i dalších autorů dochází prostřednictvím tohoto procesu k prolínání pracovních míst existujících dříve v sekundárních odvětvích do „nově“ vznikajících pracovních míst v terciéru. Jinými slovy, tato pracovní místa již existovala dříve, nicméně byly zahrnovány do procesů souvisejících se sekundární výrobou.

Paralelně s těmito procesy dochází k dalším průvodním jevům jako je nutnost specializovat se a inovovat v silicím konkurenčním prostředí, nutnost vzniku nových způsobů řízení a organizace činností náročných na kvalifikovanou pracovní sílu či vývoj a šíření nových technologií, které umožňují novým odvětvím prosadit se na trhu.

4.3. VÝVOJ ZAMĚSTNANOSTI V TERCIÉRU V LETECH 1960-2001 V ZEMÍCH EU 15 A SROVNÁNÍ S VÝVOJEM V ČESKU

Ve vývoji terciérních činností již není v posledních desetiletích důležitý pouze jeho podíl na celkové zaměstnanosti, ale signifikantním ukazatelem vyspělosti země se stává struktura terciéru, jehož činnosti se už dávno neomezují pouze na obchodní aktivity spadající pod sekci G. Rámcový pohled na posun ve vývoji struktury terciéru během více jak třiceti let potvrzují i odlišné klasifikace NACE v letech 1970 a 2002 (viz příloha č. 1). Podstatným rozdílem je rozšíření počtu terciérních ekonomických aktivit (sekce G-Q), z čehož vyplývá jednak jejich zvyšující se diverzifikace a jednak se jedná o povahově odlišné aktivity, které vykazují rozdílnou přidanou hodnotu, a tím také odlišný podíl na tvorbě HDP.

Vývoj terciérních činností prošel několika důležitými fázemi, které vždy znamenaly zvýšení jeho významu a tím i zvýšený zájem o studium jeho potenciálního dopadu na změny zaměstnanosti v terciéru i zaměstnanosti celkové, resp. dopady na ekonomiku země. Tyto příčiny změn jsou vysvětlovány a popisovány mnoha autory různě a stejně tak rozmanitě jsou popisovány tyto procesy v kontextu celkového společenského dopadu, např. „třetí industriální revoluce“ či „přechod k informační společnosti“ aj. (Button, Pentecost 1993).

Pokud pomineme hospodářské období do 60. let, které je ovlivněno ještě dopady druhé světové války, pak o první význačné fázi rozvoje terciéru můžeme mluvit právě od poloviny 60. let. Toto období je typické rozvojem především služeb pro domácnosti (household services), jenž je spojen s již zmiňovaným obrovským růstem západoevropských ekonomik a následně i životní úrovní obyvatelstva. Markantní rozvoj výrobních služeb (producer services) využívaných převážně ze strany firem a veřejných institucí je spojen až s 80. lety 20. století, jimž předcházely důležité hospodářské události. Význam služeb pro domácnost během posledních 40 let poklesl a tyto tradiční odvětvové činnosti terciéru se přesunuly z předních pozic na druhou stranu měřítkové úrovně terciérních aktivit.

Názorně ilustruje vývoj zaměstnanosti terciéru během sledovaného období mezi jednotlivými zeměmi EU 15 tab. č. 4.3.1. Prokazuje se jednoznačný trend v růstu míry zaměstnanosti v tomto sektoru po celé sledované období a zároveň dochází v rámci EU 15 k silicimu konvergenčnímu procesu v míře zaměstnanosti mezi zeměmi EU 15. Za celé sledované období dochází ke snižování této variability. To by mohlo znamenat zpomalující se tendence v růstu zaměstnanosti v terciéru v nejvyspělejších zemích na straně jedné, a naopak dynamičtější procesy růstu pracovních příležitostí v terciéru v zemích méně vyspělých, čímž by se potvrzovalo Baumolovo tvrzení (viz níže).

Tabulka č.4.1.: Vývoj zaměstnanosti v terciéru v zemích EU 15 a v Česku (v %)

	1960	1970	1980	1990	2001	rozdíl 2001-1960 (v p.b.)
Rakousko	29,9	42,1	49,6	54,7	64,7	+34,8
Belgie	44,5	50,6	62,0	69,6	72,3	+27,8
Dánsko	45,1	51,9	62,1	66,3	71,6	+26,5
Finsko	37,1	45,2	53,4	61,0	67,5	+30,4
Řecko	26,6	31,5	40,3	49,7	61,2	+34,6
Irsko	38,7	42,7	47,6	57,0	64	+25,3
Itálie	29,8	37,6	49,9	60,0	63,2	+33,4
Lucembursko	40,6	48,5	59,7	69,4	76,2	+35,6
Nizozemí	46,8	53,8	63,1	69,8	76	+29,2
Portugalsko	27,0	36,5	37,7	48,2	53,5	+26,5
Španělsko	26,3	35,0	44,9	55,5	62,1	+35,8
Švédsko	40,7	51,2	59,4	65,9	74	+33,4
UK	48,3	52,1	59,5	68,7	73,8	+25,6
Francie	39,2	47,1	57,1	65,7	70,7	+31,5
Německo	37,3	42,7	47,7	57,6	65	+27,7
průměr	37,2	44,6	52,9	61,3	67,7	+30,5
VK	19,6	15,2	15,1	11,5	9,3	
Česko	28,4	34,9	31,0	43,4	55,2	26,8

zdroj: www.laborsta.org (k 30.11. 2005)

Poznámka: data za Francii pro rok 2003

Rozvoj terciéru v 60. letech je spojen se zvýšenou spotřebou terciérních služeb, paradoxně však i s poklesem poptávky po určitých druzích činností. S nástupem nových technologií a moderních „vymožeností“ totiž došlo k poklesu poptávky po určitých typech služeb (např. využívání prádelen, hromadných dopravních prostředků, ...), čímž se začal jejich význam snižovat ve prospěch jiných. Od 80. let byl pak tento pokles významu umocněn nástupem progresivního terciéru. Illeris (1996) popisuje příznačně tento jev jako „přechod od placené činnosti formální ekonomiky k neplacené činnosti neformální ekonomiky“ (volný překlad, str.42). Velkou roli při využívání některých služeb hraje i cena, která je ovlivňována daňovým zatížením. Daně jsou nenahraditelným příjmem státních finančních zdrojů, čímž vzniká velký prostor pro určování jejich míry, a tím může docházet i k ovlivňování poptávky po těchto službách (Illeris 1996). Nárůst zaměstnanosti ve výrobních službách je pak dále umocněn i vznikem nových pracovních příležitostí, které se přesunuly či nově vznikly tzv. procesem externalizace (viz výše).

Výše zmíněné argumenty pak některé autory studií nutí k zamyšlení, zda ve skutečnosti nedochází k opačnému trendu, než jaký je terciéru připisován, a to, zda nedochází spíše ke snižování poptávky po terciérních službách, a tím i ke snižování zaměstnanosti v terciéru. Je totiž jasné, že některá odvětví terciéru nahrazují podobně jako průmyslová odvětví pracovní místa aplikací nových technologií (např. bankovní sektor), většina terciérních odvětví je ovšem závislá na „face-to-face“ přístupu.

Společně s ekonomickými hledisky se na míře zaměstnanosti v terciérních aktivitách podílejí a faktory sociologické, které hrají mnohdy také velmi důležitou roli (zvýšená ekonomická aktivita u žen, stále méně volného času, velikost a věkové složení rodiny, rozšíření spektra sociálních služeb). Dohromady pak tyto faktory ovlivňují poptávku po službách, a to jak v čase, tak ve složení terciérních služeb, a proto se vývoj různých terciérních odvětví odvíjí od daného stavu ekonomiky. Objektivně lze konstatovat, že dochází ke snížení poptávky po některých typech terciérních služeb vzhledem k uplatnění se nových technologických a inovačních druhů zboží využívaných jak domácnostmi, tak firmami, na druhé straně lze ale oponovat tvrzením, že právě tyto nové služby nabízejí prostor pro vznik nových ekonomických činností, resp. pracovních příležitostí, které se vyznačují nutností specifických znalostí a dovedností a dokonce mohou za jejich vznikem a růstem zaměstnanosti v určitých terciérních aktivitách stát vzájemně se posilující vztahy jednotlivých ekonomických činností terciéru (např. prodej aut, leasingové společnosti, pojištění,...). Některá odvětví terciérních činností, speciálně finanční služby (také „*circulation activities*“, Illeris 1996) jsou totiž naprosto nezbytné pro fungování ostatních, i neterciérních činností, protože bývají důležitými kapitálovými zdroji nových či restrukturalizujících se odvětví. Navíc s dynamickým rozvojem progresivního terciéru se změnila i povaha aktivit, které vykazují mnohem větší produktivitu než do té doby aktivity „běžného“ terciéru. Nelze tedy zpochybňovat úlohu terciéru, který je hlavně ve dvou posledních desetiletích přinejmenším nezbytným generátorem ekonomických činností hlavně ve výrobních službách, dále v netržních odvětvích, ale např. i v průmyslové produkci.

Jednou z nejdiskutovanějších otázek vztahujících se ke studiu problematiky přínosu terciérních aktivit k ekonomickému růstu je, zda terciérní činnosti produkují bohatství. Opět neexistuje jednoznačný názor. Lze obecně konstatovat, že terciér vytváří bohatství a tím dochází k růstu ekonomiky, jelikož přispívá k uspokojování potřeb člověka, což by korespondovalo i s úlohou neproduktivních „čistě veřejných služeb“. Právě ale tyto aktivity jsou neproduktivní a je nutné je finančně dotovat, na druhou stranu ale velkou měrou přispívají k podílu na zaměstnanosti. Pokud se produktivita terciéru srovnává s produktivitou

sekundéru, pak je nutno objektivně poznamenat, že většina odvětví terciéru vykazuje nízký či žádný nárůst produktivity a trpí tzv. „nákladovou chorobou“ (*cost disease*). Podle Baumola je podstatou tohoto mechanismu tento proces: čím více narůstá podíl terciérních činností na ekonomice země, tím menší jsou nárůsty produktivity, a tedy celkový růst ekonomiky. Mzdy rostou ovšem prakticky ve stejné míře ve všech odvětvových sektorech ekonomiky (in Illeris 1996, str.20). Výsledkem tohoto procesu je pak zastavení růstu v důsledku zvyšujících se nákladů a cen. Jeho názory jsou nicméně kritizovány pro jeho způsob nahlížení na odvětví terciéru jako na izolovanou část ekonomiky, nicméně spíše dochází k jejich vzájemnému pozitivnímu působení. Asi nejprůkaznějším argumentem produktivní povahy terciéru je zvyšování úrovně HDP při neustále rostoucím podílu terciéru na celkové zaměstnanosti ve vyspělých ekonomikách.

Otázka tvorby bohatství souvisí s problematikou měření produktivity terciérních činností. Na rozdíl od sekundárních a primárních činností, kde se produktivita jednoduše kalkuluje na produkční a výstupní jednotky, které lze identifikovat (sklizeň/ha, množství vyrobené oceli v tunách,...), terciér nevyrábí hmotné výstupy. Relevantními výsledky jsou v případě terciérních aktivit vztahy mezi prodejcem a nakupujícím, což platí hlavně o progresivním terciéru a částečně i o veřejných službách. Navíc se výsledky těchto vztahů či aktivit, resp. jejich efektivita, může projevit až se zpožděním. Jako typický příklad obtížné aplikovatelnosti klasického měření produktivity na terciér může posloužit neproduktivní veřejný sektor služeb. Jak měřit jeho produktivitu, když jsou činnosti veřejného sektoru závislé na financování ze strany místních vlád? Náklady na jejich fungování jsou rovné jejich výstupům (v ekonomické terminologii by se dokonce hodilo použít slova jako nerentabilita, deficitní charakter), jinými slovy v jejich případě neexistuje přidaná hodnota, a tudíž nepřispívají k ekonomickému růstu HDP. Na druhou stranu jejich existence, dostupnost obyvatelstvu a kvalita dokládá úroveň vyspělosti země. I přesto zůstává otázkou, jakými ukazateli je vhodné vyjadřovat často subjektivně vnímanou úroveň těchto neproduktivních činností. Navíc pokusy o zvýšení produktivity mohou mnohdy vést i ke zhoršení kvality těchto veřejných služeb. Může se tedy zdát, že tyto služby přispívají ke zpomalování růstu ekonomiky, nicméně je nutno zdůraznit jejich nenahraditelnou pozici pro dlouhodobý ekonomický vývoj.

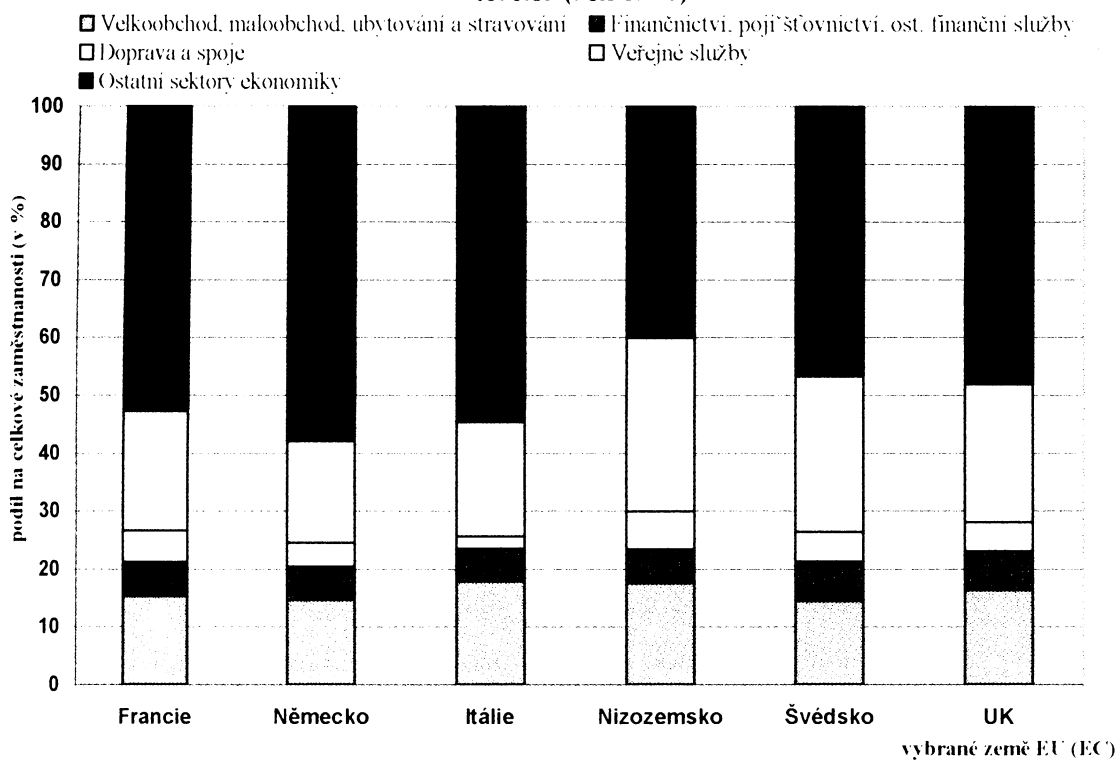
Dalším problémem mohou být rozdílné podmínky či přístupy pro vytváření HDP v různých regionech. Jak poukazuje Dunford (1993), je HDP počítáno jako množství zboží a služeb, které se vyrobily na území určitého regionu, nicméně je zřejmé, že tato produkce může být z velké části „importovaná“ prostřednictvím pracovních sil, které v regionu

vykonávají pouze ekonomickou činnost či mají v tomto regionu určitá vlastnická práva a tyto aspekty jsou vázány určitými lokalizačními výhodami. V případě terciérních činností se tento jev ještě více znásobuje díky aglomeračním výhodám. Výše HDP je výsledkem složitého vzorce ekonomických aktivit určitého regionu, do něhož je nutno brát v úvahu i ostatní hlediska. Tyto prostorové vzorce se vytvářejí za měnících se podmínek a mechanismů, než jaké byly typické období před dvaceti lety, a které jsou pro současné ekonomické aktivity stále důležitější. K těmto mechanismům patří např. externalizace vs. internalizace jednotlivých firem, proces vertikální desintegrace, flexibilita výroby a procesů, míra autonomie aj.

Jinými slovy, organizace a strategie se staly nejdůležitějšími aspekty chodu ekonomických subjektů, které společně s aspekty danými lokálními podmínkami vytváří různé regionální vzorce ekonomických aktivit. Podstatnější je ovšem skutečnost, že se v rámci tohoto nového prostorového vzorce modifikuje i sociální povaha regionu, resp. se zintenzivňuje prostorová sociální polarizace, která může mít dalekosáhlejší následky v dlouhodobém časovém horizontu (Dunford 1993, Sýkora 2000).

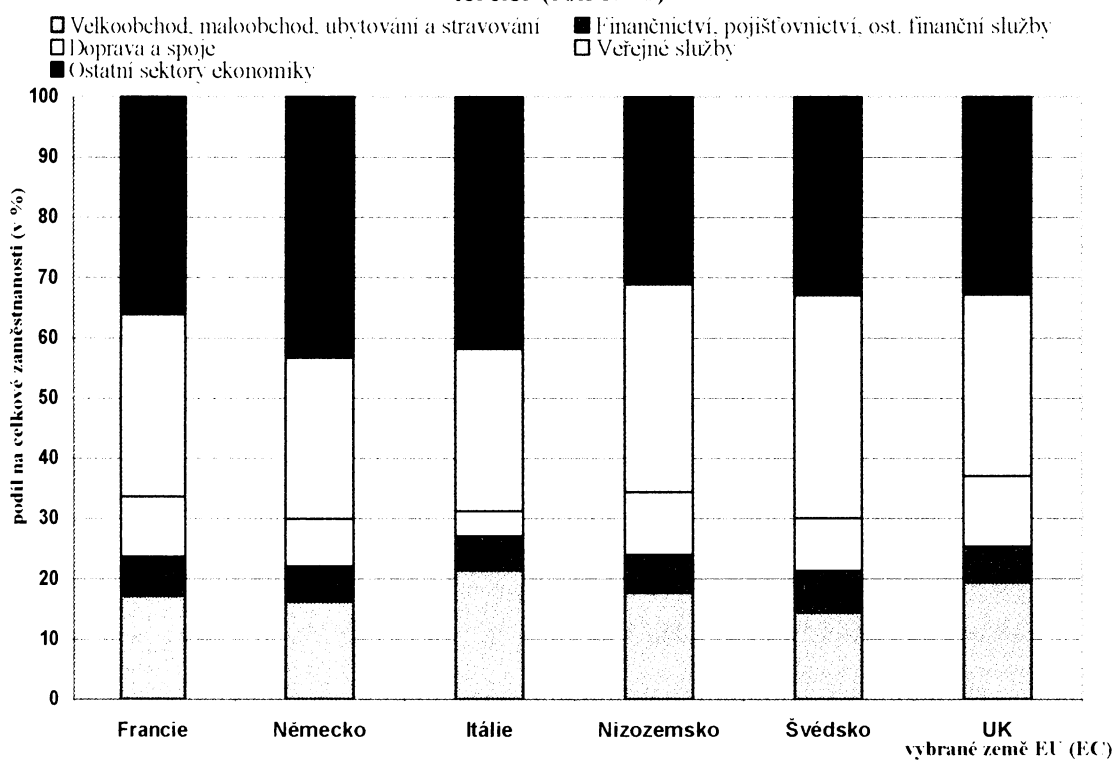
Vývoj zaměstnanosti v terciérních odvětví v rámci celkové zaměstnanosti v západoevropských zemích v letech 1970 až 1990 znázorňují obrázky 4.1 a 4.2. Prakticky ve všech sledovaných odvětvích terciéru došlo k procentuálnímu nárůstu zaměstnanosti, přičemž v absolutních číslech je tento trend ještě výraznější vzhledem k nárůstu podílu terciéru k celkové zaměstnanosti a zvyšující se míře ekonomické aktivity (ta je ovšem v pozdějších letech doprovázena zvýšenou mírou nezaměstnanosti oproti 60. a částečně i 70. letům). Narůstající podíl zaměstnanosti ve veřejných službách je dán původně „welfare“ přístupem, který některé západoevropské země uplatňovaly v podstatě až do 80. let 20. století (Button, Pentecost 1993). S příchodem ekonomických krizí a problémů vycházejících z narůstajících veřejných deficitů se ovšem změnila hospodářské politiky jednotlivých států, jejichž hlavní obrat spočíval v opuštění rozsáhlého státního intervencionismu. Výsledkem bylo odstátnění některých odvětví ekonomik, nicméně v případě takových služeb jako zdravotnictví, školství atd. to nebylo dost možné. Tyto sféry ekonomiky jsou obecně velmi citlivé, jelikož zajišťují sociální infrastrukturu pro společnost jako celek a stát si tedy vždy ponechává jejich značnou kontrolu nad jejich chodem. Přes všechny ekonomické problémy se zaměstnanost v sektoru veřejných služeb nesnížila. Naopak lze tvrdit, že zaměstnanost v terciéru je méně citlivá na změny v hospodářských cyklech než ostatní druhy zaměstnanosti, a pro veřejný sektor toto platí dvojnásob (Illeris, 1996).

Obr. č. 4.1.: Struktura ekonomik vybraných zemí EU/ES se zaměřením na terciér (rok 1970)

zdroj: data z Illeris (1996)

Obr. č. 4.2.: Struktura ekonomik vybraných zemí EU/ES se zaměřením na terciér (rok 1990)

zdroj: data z Illeris (1996)

Jiný úhel pohledu nám může poskytnout analýza zaměstnanosti v terciéru vztážená na celkový počet obyvatel (viz obr. č. 4.3.). Je zřejmé, že s rostoucím podílem zaměstnanosti v terciéru *narůstá počet zaměstnaných v terciéru na 1000 obyvatel*. Z obr. 4.3. lze poukázat na několik skutečností: jednak se potvrzují konvergenční tendence v rámci EU 15 během prvních třiceti let, pokud se týká úrovně HDP. V posledním desetiletí došlo k divergenčním tendencím, která je výsledkem vysoké hodnoty HDP v případě Lucemburska vztážená k průměru EU 15.

Naopak vývoj zaměstnanosti v terciéru zaznamenává po celé období zvyšující se rozdíly mezi zeměmi, nicméně v průběhu 90.let je tato tendence způsobena zeměmi Lucembursko a Dánsko, jejichž hodnoty počtu pracujících v terciéru v přepočtu na 1 obyvatele patří mezi nejvyšší v EU 15.

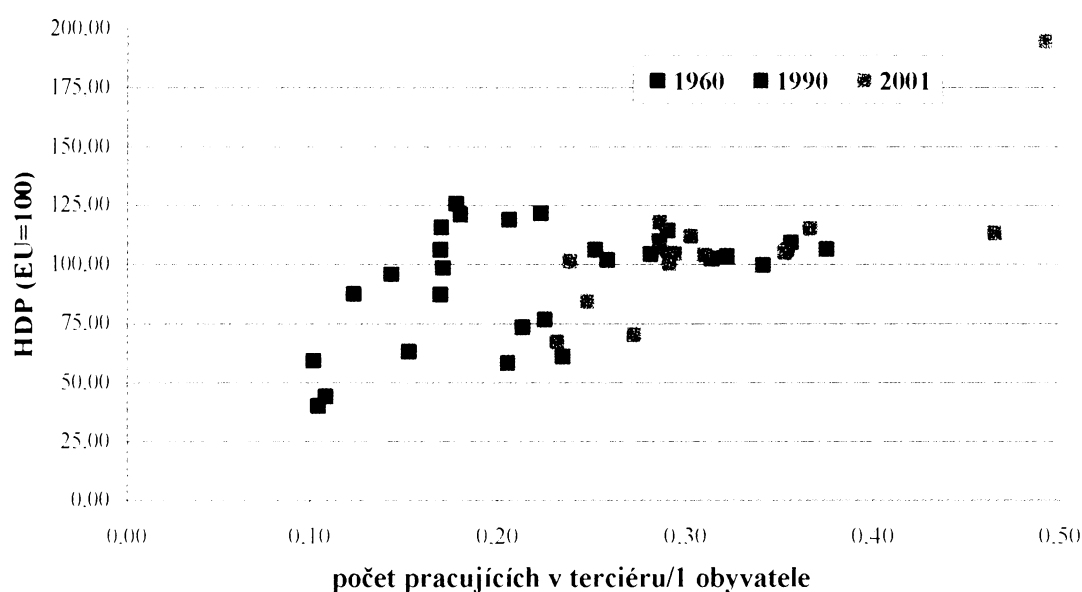
Pro roky 1990 a 2001 můžeme v grafu dobře odlišit dvě skupiny států (obr. č. 4.3.): první skupina zemí vykazuje minimálně průměrnou hodnotou průměru HDP EU 15, ale s rozdílnou hodnotou počtu zaměstnaných v terciéru na 1000 obyvatel (kromě již zmiňovaného Lucemburska s extrémní hodnotou). Hodnota ukazatele počtu zaměstnaných v terciéru na 1000 obyvatel se pro skupinu těchto zemí zvýšila na rozdíl od stavu v roce 1960 a došlo k jejich přiblížení v hodnotě HDP. Pokud bychom vzali v úvahu Baumolovo tvrzení o zpomalování ekonomického růstu v důsledku zvyšujícího se podílu pracujících v terciéru (viz výše), pak by mohly za konvergenčními tendencemi stát snižující se nárůsty HDP u zemí s nejvyššími podíly zaměstnaných v terciéru.

Druhou skupinu zemí reprezentují Řecko, Portugalsko, Španělsko a Irsko s podprůměrnou hodnotou HDP průměru EU 15 a nižší hodnotou ukazatele počtu pracujících v terciéru na 1000 obyvatel než v případě první skupiny zemí. V jejich rámci došlo nicméně ke zvýšení rozdílů jak na úrovni HDP, tak v počtu zaměstnaných v terciéru na 1000 obyvatel. Zároveň se přiblížily k vedoucí skupině vyspělých západoevropských států, nicméně je nutno připomenout, že vycházely ze znatelně nižších průměrů.

Pro úplnost je doplněno rámcové srovnání vývoje zaměstnanosti v terciérních aktivitách mezi západoevropskými zeměmi a Českem. Jak je z grafu 4.3. patrné, se zvyšujícím se průměrem HDP, resp. HDP jednotlivých sledovaných zemí se zvyšuje i počet zaměstnaných v terciérních aktivitách. V případě Česka došlo během posledních více jak deseti transformačních let k poklesu ukazatele počtu pracujících v terciéru na 1 obyvatele. V roce 1990 by Česko patřilo k zemím s nejnižší hodnotou tohoto ukazatele (0,23), čímž by se řadilo mezi nejméně vyspělé země EU 15. Nicméně deformovaná struktura terciérních aktivit prosazovaná centrálně řízenou ekonomikou od počátku transformačního období

prodělala výrazné změny, během kterého došlo na jedné straně k nárůstu absolutního počtu pracujících v terciéru, nicméně i přes zvyšující se hodnotu tohoto ukazatele v přepočtu na 1 obyvatele se Česko řadí hluboko pod průměr mezi státy s nejnižšími hodnotami jako je Řecko, Portugalsko atd. (0,25). Posun hodnoty z 0,23 na 0,25 zároveň dokazuje málo dynamické změny na rozdíl od jiných zemí, v jejichž případě je přesun pracovních sil do terciéru rychlejší (např. Rakousko, Portugalsko a hlavně Irsko).

Obr. č. 4.3.: Vývoj podílu zaměstnanosti v terciéru a HDP v EU 15 a v Česku

zdroj: www.laborsta.ilo.org (k 30.11.2005)

Poznámka: Česko zvýrazněno bílou barvou

chybí data za Lucembursko (roky 1960 a 1990) a za Česko (rok 1960)

Pomalejší proces nárůstu pracovních sil do terciéru v případě Česka naráží na několik bariér, z nichž nejpodstatnější jsou faktory nevhodné vzdělanostní a kvalifikační základny produktivního, hlavně staršího obyvatelstva, pomalé restrukturalizační změny a neméně pak geografický aspekt specifické sídelní hierarchie Česka.

Nicméně prokázaný vliv zvyšujícího se počtu pracujících v terciérních aktivitách na zvyšující se hodnotu HDP je dostatečným důkazem vývoje ekonomiky. Proto je bezesporu nutné věnovat větší pozornost tvorbě pracovních příležitostí v této oblasti ekonomiky

5. VÝVOJ ZAMĚSTNANOSTI V TERCIERNÍCH ODVĚTVÍCH V ČESKU V LETECH 1991 – 2001

Změny ve struktuře zaměstnanosti v případě Česka souvisely do velké míry se systémovými změnami, a to jak v ekonomické, tak legislativní oblasti. V první polovině 90. let došlo k rapidnímu nárůstu podílu pracujících v terciérních činnostech, který byl výsledkem změn probíhajících na makroekonomické i mikroekonomické úrovni. Otevření tržního prostředí hlavně vyspělým zemím ukázalo nedostatky v oblasti konkurenceschopnosti prakticky ve všech průmyslových odvětvích (paradoxně ani odvětví protěžovaná minulým režimem nebyla do roku 1989 restrukturalizována a tedy konkurenceschopná), což se pak negativně projevilo jednak ve změně míry zaměstnanosti, resp. v nadbytečnosti pracovních sil a také ve struktuře zaměstnanosti.

Uvolněné pracovní síly se zpočátku z počátku přesouvaly do nově vznikajících terciérních ekonomických aktivit, což bylo výsledkem přirozené reakce na jejich absenci prakticky všech oblastech služeb. Po jejich dynamickém rozvoji na začátku 90. let se začala nicméně prosazovat kvalitativní povaha změn, a to v tvorbě nových pracovních míst. S postupným rozvojem české ekonomiky se totiž objevila zcela nová poptávka po pracovních silách podmíněná odborně-kvalifikačními požadavky. Výsledkem byl rychlejší zánik pracovních míst nejen v průmyslových ekonomických činnostech na úkor vzniku nových pracovních míst. Je třeba ovšem zdůraznit rozdílný vliv regionálních podmínek, které jsou do jisté míry odrazem jak jejich vertikální, tak méně horizontální polohy. Právě tato geografická hlediska společně s dalšími faktory ovlivňují i nové prostorové vzorce rozmístění ekonomických aktivit. Terciér je ve srovnání s některými průmyslovými odvětvími z hlediska využití prostoru a blízkosti přírodních zdrojů zpravidla nenáročný, resp. si vzhledem k aglomeračním výhodám spíše vyžaduje koncentraci jeho aktivit a blízkost trhu (Hampel 1999, Marshall 1992, Illeris 1996).

Procentuální a absolutní poklesy, resp. nárůsty podle jednotlivých OKEČ v tab. č. 5.1. a 5.2. jsou odrazem nevyhnutelných změn ve struktuře zaměstnanosti, jejichž počty pracovních sil byly vzhledem k orientaci ještě tehdy československého trhu na východní blok a záměrnou izolovaností od trhů západní Evropy buď předimenzovány nebo naopak poddimenzovány.

Tab. č. 5.1: Poklesy zaměstnanosti v OKEČ mezi lety 1991-2001

OKEČ s poklesem zaměstnanosti (100% = 1991)		
OKEČ	pokles (v %)	abs. (v tis.)
Doprava, skladování a spoje	-14,0	-59,6
Vzdělávání	-4,3	-13,4

výpočty autorky, zdroj: www.czso.cz (k 20.02.2006)

Tab. č. 5.2.: Nárůsty zaměstnanosti v OKEČ mezi lety 1991-2001

OKEČ s nárůstem zaměstnanosti (100% = 1991)		
OKEČ	nárůst (v %)	abs. (v tis.)
Obchod, opravy motor. vozidel a spotřebního zboží	19,2	98,1
Ubytování a stravování	7,0	10,6
Finanční zprostředkování	26,0	19,3
Nemovitosti a pronájem, podnikatelské činnosti	9,3	24
Zdravotní a sociální péče, veter. činnosti	4,3	13,4
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	1,9	3,4
Veřejná správa a obrana, povinné soc. zabezpečení	10,5	32,6

výpočty autorky, zdroj: www.czso.cz (k 20.02.2006)

Poklesy lze zaznamenat u odvětví doprava, skladování a spoje (o 14 %) a překvapivě i vzdělávání (o 4 %). V prvním případě byl pokles dán především zánikem pracovních míst v oblasti dopravy, který byl způsoben změnou v dotačním systému veřejné dopravy po roce 1990. Podobné strukturální změny se udály i v případě železniční dopravy.

K nárůstům zaměstnanosti došlo během sledovaného období podle očekávání v „čistě“ tržních odvětvích terciérních činností. Jak již bylo výše doloženo, nedošlo ke stejným trendům ve všech terciérních odvětvích OKEČ (doprava, skladování a spoje,..), nýbrž se nárůsty zaměstnanosti týkají pouze některých terciérních činností.

Nejvýraznější (absolutní) nárůst pracovních příležitostí během sledovaného období vykazuje odvětví: obchod, oprava motor. vozidel a spotřebního zboží (o téměř 100 tis.), což je nárůst o 19 % oproti původnímu stavu v roce 1991. Větší relativní nárůst, a to o více jak 25 % zaznamenalo odvětví finančního zprostředkování, což samozřejmě souvisí s liberalizací českého trhu a vstupem zahraničních finančních institucí na český trh. U této terciérní činnosti lze nicméně opět očekávat, že aspekty související s nárůstem její zaměstnanosti budou dány opět více regionálně (lokálně), tzn. podíly nárůstu budou meziregionálně nerovnoměrné.

Finanční trh patří totiž mezi nejnáročnější odvětví ekonomických činností vzhledem k jeho lokalizačním nárokům na spotřebitelský trh a ostatní aglomerační výhody. Za podobně závislé bychom mohli označit i odvětví: nemovitosti a pronájem, podnikatelské činnosti, zde je nicméně i přes nižší relativní nárůst (přes 9 %) nutno upozornit na poměrně vysoké absolutní číslo nově vzniklých pracovních příležitostí (24 tis.), což nepřímo ukazuje na potřebu fyzických pracovních sil v tomto odvětví a přístupu „face-to-face“.

Na základě výše popsanych poznatků lze rozdělit vývoj v zaměstnanosti v terciérních odvětvích do dvou směrů: první z nich zaznamenal pokles zaměstnanosti v odvětvích typická pro veřejný sektor, druhou skupinou lze označit ta odvětví, jejichž vývoj byl do 90. let uměle potlačován a jež zaznamenala v 90. letech tedy nárůsty zaměstnanosti. Mezi tato odvětví se řadí prakticky všechna tržní odvětví s výjimkou sekce logistiky, dopravy a spojů, jehož vývoj je ovšem ovlivňován ne zcela tržními principy, a proto je jeho vývoj specifický.

Mezi hlavními faktory ovlivňující umístění terciérních aktivit je i vertikální geografická poloha. Důkazem těchto tvrzení může být odlišný vývoj míry nezaměstnanosti v metropolitních a nemetropolitních areálech hlavně od druhé poloviny 90. let, která se významně podílí na diferenciaci regionálních problémů. V kombinaci s dalšími faktory se pak vytvářejí podmínky pro potenciální rozvoj regionů, přičemž je tento potenciál rozvoje často determinován „zdeděnými“ či nově vznikajícími charakteristikami.

Obecný nástin vývoje zaměstnanosti v terciéru v rámci metropolitních areálů podává tabulka č. 5.3. Před samotnou analýzou je třeba ovšem zmínit několik skutečností, které se týkají změn zaměstnanosti. Jednak došlo k významnému poklesu podílu zaměstnanosti. Tento jev se projevil prakticky ve stejné míře v celé České republice a nevykazuje tedy žádnou signifikantní regionální variabilitu. Od počátku devadesátých let se tedy snížil podíl ekonomicky aktivních, resp. celkový počet pracujících, čímž došlo pouze k nutné transformaci nepřírozeně vytvořené ekonomické základny.

Dále je třeba poznamenat, že analýza vychází z ukazatele evidenčního počtu pracujících, nebere tedy v úvahu nezaměstnanost, která se regionálně velmi liší.

Pokud se zaměříme na vývoj zaměstnanosti terciérních aktivit pro každý typ areálů samostatně, pak lze podle vypočítaných variačních koeficientů konstatovat, že se snižuje variabilita souborů v rámci obou typů areálů. Nicméně u skupiny metropolitních areálů je třeba připomenout, že se zde vyskytují větší regionální rozdíly (do určité míry vzhledem k hodnotám hl. m. Prahy). Poměr metropolitních okresů s poklesem, resp. nárůstem zaměstnanosti v terciéru je 6:17, z čehož vyplývá jednoznačný trend ve vývoji metropolitních

areálů. V případě šesti okresů, které zaznamenaly pokles, nelze určit jednoznačnou příčinu tohoto vývoje, nicméně velký vliv bude mít blízkost a regionální význam metropolitního jádra (Plzeň-sever a Plzeň-jih, Brno-venkov) v kombinaci se specifickým odvětvovým zaměřením okresu (Chomutov). V rámci celkového vývoje jednotlivých metropolitních areálů nejsou nicméně tyto poklesy nijak dramatické (cca o 1 p.b.). Českobudějovický a karlovarský metropolitní areál se vyznačují vyššími relativními poklesy zaměstnanosti v terciéru, nicméně jejich stávající podíly zaměstnanosti v terciéru jsou stále mírně nad průměrem skupiny metropolitních areálů (pokud nebereme v úvahu hl. m. Praha).

Naproti tomu zvyšující se podíl zaměstnaných v terciéru v případě ostatních metropolitních areálů posouvá tyto areály na „úspěšnější“ příčky z hlediska zvyšujícího se významu zaměstnanosti v terciéru. Ve většině případů se jedná o metropolitní areály, které vycházely z nižších podílů (např. ostravský, zlínský, liberecký a ústecký), které je způsobeno jejich ekonomickým zaměřením. Větší rozdíly v rámci těchto metropolitních areálů dokazuje i variační koeficient, který vykazuje přibližně dvakrát větší hodnotu než je tomu v případě nemetropolitních areálů. Příčiny lze hledat v daných strukturálních problémech a vertikální hierarchické poloze.

V případě vývoje nemetropolitních areálů se proces terciarizace vyznačuje pouze částečnou konvergencí. To lze vysvětlit na základě počtu okresů, u kterých poklesl podíl zaměstnaných v terciéru (31 okresů s celkovým poklesem -110,4 p.b.) a počtu okresů, u kterých se naopak podíl zaměstnaných v terciéru zvýšil (23 okresů s celkovým nárůstem 171,3 p.b.). Došlo tedy k přiblížení mezi okresy pohybující se na spodní hranici souboru, tzn. u okresů s nejnižšími podíly pracujících v terciéru. U zbylých 23 okresů nemetropolitního typu došlo k průměrnému nárůstu pracujících v terciéru o cca 7 p.b., což zvyšuje průměrnou hodnotu celého souboru. Můžeme tedy konstatovat, že v okresech nemetropolitních areálů dochází i přes snižující se variabilitu souboru prokázanou menší hodnotou variačního koeficientu k vývojové segmentaci do dvou odlišných skupin okresů. To vyvolává domněnku o nově vznikající polarizaci mezi nemetropolitními areály.

Tab. č. 5.3. : Podíl pracujících v terciéru na celkové zaměstnanosti v metropolitních areálech v letech 1991 a 2001

metropolitní areály	podíl pracujících v terciéru (v %)		metropolitní areály	podíl pracujících v terciéru (v %)	
	1991	2001		1991	2001
<i>pražský</i>	73,3	78,7	<i>liberecký</i>	42,5	45,0
Praha	75,6	80,6	Liberec	47,8	50,1
Praha-východ	47,6	58,7	Jablonec n.N.	34,1	35,8
Praha-západ	48,0	54,4	<i>hradecko-pardubický</i>	49,7	55,4
<i>českobudějovický</i>	56,1	54,3	Hradec K.	52,6	58,0
<i>plzeňský</i>	50,3	52,0	Pardubice	46,7	52,6
Plzeň-město	54,7	62,2	<i>brněnský</i>	56,2	63,6
Plzeň-jih	46,1	32,7	Brno-město	61,1	69,6
Plzeň-sever	37,1	27,1	Brno-venkov	35,0	34,1
<i>karlovarský</i>	59,6	54,1	<i>olomoucký</i>	50,3	54,5
<i>ústecký</i>	48,2	52,2	<i>zlínský</i>	40,2	43,9
Chomutov	48,0	47,7	<i>ostravský</i>	40,7	49,7
Most	36,6	45,2	Ostrava-město	44,1	55,5
Teplice	49,0	50,1	Karviná	37,5	44,6
Ústí n.L.	59,7	64,5	Frýdek-Místek	37,7	43,7
<i>metropolitní areály</i>	55,5	61,3	<i>nemetropolitní areály</i>	41,0	41,6
VK	25,6	24,4	VK	15,9	13,5

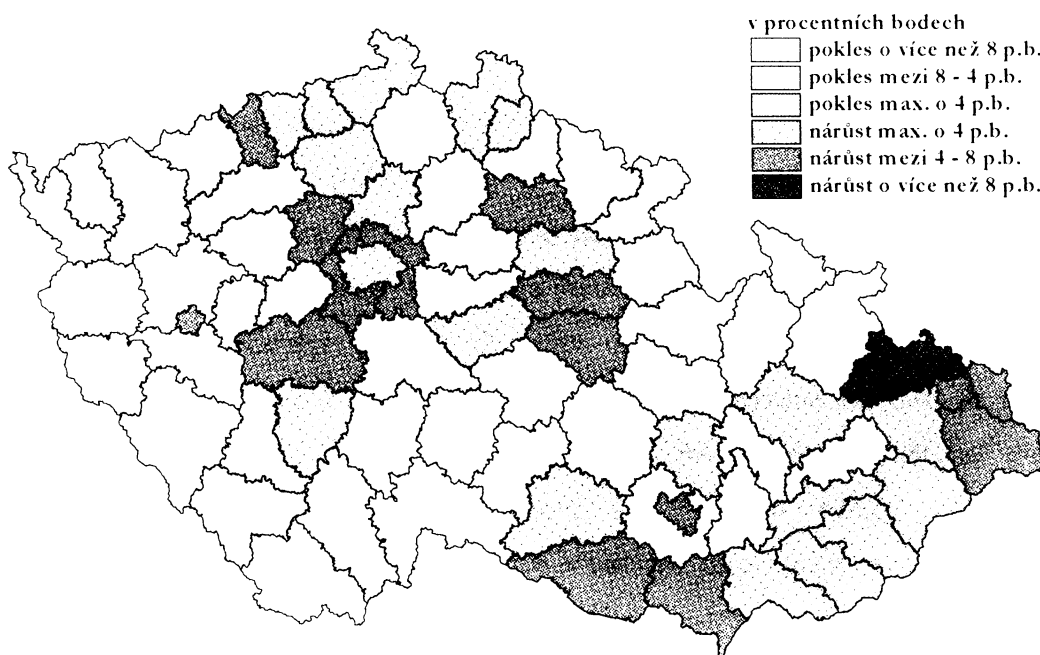
zdroj: výpočty autorův. Sečítání lidu domů a bytu 1991 a 2001, ČSÚ

poznámka: VK – variační koeficient vážený počtem evidovaných pracujících

Největší podíl zaměstnaných v terciérních aktivitách ke konci sledovaného období (rok 2001) zaznamenává podle očekávání hl.m. Praha, která ovlivňuje její daleké zázemí, tedy pražský metropolitní areál. Největší nárůst podílu zaměstnaných v terciéru nezaznamenala ovšem Praha, ale její sousední okresy Praha-východ a Praha-západ (o více jak 10, resp. 6 procentních bodů). V těchto okresech lze očekávat další nárůst podílu vzhledem ke koncentraci aglomeračních výhod, které společně s ostatními aspekty (např. podíl VŠ vzdělaných lidí, příjmy obyvatelstva) posilují multiplikační efekty ovlivňující i vývoj terciérní zaměstnanosti v těchto oblastech. Navíc má kromě faktorů blízkosti a koncentrace aglomeračních výhod obrovský vliv i nadnárodní postavení Prahy v rámci sítě evropských metropolí (Sýkora 2000), což znásobuje její vliv na rozvoj zázemí, resp. celý pražský metropolitní areál.

Podíl zaměstnanosti v terciéru v ostatních metropolitních areálech prakticky nepřesáhl míru 60 % (s výjimkou brněnského areálu). Ve dvou případech došlo dokonce k poklesu podílu zaměstnaných v terciéru na celkové zaměstnanosti, a to v případě českobudějovického areálu (o 2 procentní body) a také u karlovarského metropolitního areálu (dokonce o 5 procentních bodů). Nabízí se domněnka, zda se v případě těchto dvou metropolitních regionů nejedná o difúzní proces, tzn. zda nedochází k růstu podílu pracujících v terciéru v okolních okresech. Nicméně pokud se podíváme na obr. č. 5.1., který zachycuje změnu zaměstnanosti během let 1991-2001 na úrovni okresů, pak lze konstatovat, že pokles zaměstnanosti v terciéru během sledovaného období v případě českobudějovického a karlovarského metropolitního areálu nenastal ve prospěch růstu podílu zaměstnaných v terciéru v ostatních okresech regionu. Příčina poklesu podílu zaměstnaných v terciérních aktivitách je dána větším absolutním poklesem pracujících v terciéru ve srovnání s absolutním poklesem zaměstnanosti v průmyslových odvětvích. Českobudějovický i karlovarský metropolitní areál zaznamenal již na začátku sledovaného období vysoký podíl pracujících v terciérních aktivitách (56,1 a 59,6 %), což se později muselo projevit vzhledem k nekonkurenceschopnosti terciérních ekonomických subjektů na poklesu těchto podílů. Navíc tyto poklesy zaměstnanosti v terciéru v rámci metropolitních oblastí do určité míry brzdily i rozvoj terciérních aktivit v okolních okresech. Toto zjištění do určité míry potvrzuje domněnku o důležitosti rozvoje metropolitních areálů pro potenciální rozvoj ostatních regionů (Hampl 1999).

Obr. č. 5.1.: Změna podílu pracujících v terciéru na celkové zaměstnanosti
mezi lety 1991-2001

zdroj: Sčítání lidu, domu a bytu 1991, ČSČ

Dynamičtěji se projevují změny v nárůstu podílu zaměstnaných v terciéru v metropolitních oblastech vzhledem k výhodnějším podmínkám, resp. aglomeračním výhodám ve srovnání s nemetropolitními oblastmi. To se ve výsledku projevuje na narůstající variabilitě v růstu zaměstnanosti v terciéru mezi oběma typy areálů a rozdílné podmínky rozvoje terciérních aktivit v metropolitních, resp. nemetropolitních oblastech jsou tedy dány několika faktory, přičemž za podstatné jsou považovány sídelní hierarchie, polohová atraktivita a nepříznivá ekonomická specializace regionů (Hampl 2001).

5.1. ZMĚNY PROSTOROVÉHO ROZMÍSTĚNÍ JEDNOTLIVÝCH ODVĚTVÍ TERCIÉRU

Současné změny ve struktuře zaměstnanosti mezi jednotlivými odvětvími jsou ovlivňovány mnoha faktory. Kromě hlediska kvantitativního (např. změny v počtu ekonomicky aktivních, počet zaměstnaných v jednotlivých odvětví atd.) je již dnes nutné zkoumat vývoj zaměstnanosti i z hlediska geografického, resp. prostorového. Proto patří přístupy založené na analýzách prostorových změn, jež zároveň umožňují zohledňovat i další faktory vývoje zaměstnanosti (jako např. změny ve struktuře zaměstnanosti, vliv historického vlivu vývoje, úroveň lokální politiky a jejich nástroje) k nejkompexnějším.

Tyto všechny faktory, resp. jejich míra participace na vývoj a změny zaměstnanosti je dána povahou daných odvětví povahy některých odvětví, a to především odvětví terciéru, jehož obsah i význam aktivit se za posledních dvacet let výrazně změnil. Je tudíž nutné přehodnotit pohled vycházející z tradiční klasifikace „primér-sekundér-terciér“ a zkoumat současná odvětví terciéru takovým způsobem, aby odrážela reálnější obraz lokálních ekonomik. Nelze tedy zkoumat zaměstnanost v terciéru jako změny v terciéru jako celku, pokud chceme identifikovat příčiny a projevy změn ve struktuře terciérní zaměstnanosti a jejich souvislosti.

Navíc s postupným vývojem některých odvětví terciéru daným hlavně technologickým pokrokem se neustále tato povaha jednotlivých odvětví mění. Paralelně s technologickým vlivem se stále více projevuje i vliv informační. Na rozdíl od technologií lze informace považovat za mobilnější a finančně méně náročné a oba tyto faktory mají multiplikační efekt na rozvoj zaměstnanosti. Význam těchto faktorů na regionální rozvoj potvrzují i nově pojímané strategické dokumenty analyzující technologický a inovační potenciál regionů, jejichž cílem by měla být identifikace opatření a nástrojů podporujících regionální rozvoj, konkrétně v oblasti vzniku, popř. šíření technologií.

Jelikož je povaha jednotlivých odvětví terciéru velmi různorodá, lze předpokládat, že se budou lišit i jejich nároky na územní lokalizaci. Terciérní odvětví se liší od ostatních odvětví polarizovanějším prostorovým rozmístěním (Allen, 1988b; Christopherson, 1989 in: Marshall, 1992). Hlavně odvětví terciéru závislá na vývoji a šíření technologií a informací vyžadují specifické prostorové nároky, jejichž existence je podmíněna mírou kumulativních procesů odehrávajících se pouze v určitých lokalitách, a to především v tzv. metropolitních oblastech. S tím také souvisí specifická povaha dynamických procesů v prostoru, především míra koncentrace, resp. disperze, které jsou řízeny a determinovány jinými aspekty než tomu bylo např. v případě prostorového vývoje průmyslových aktivit.

5.1.1. VÝVOJ ROZMÍSTĚNÍ TERCIÉRNÍCH AKTIVIT V ČESKU OD 90. LET 20. STOLETÍ

VÝVOJ V ROZMÍSTĚNÍ TERCIÉRNÍCH AKTIVIT NA ÚROVNI KRAJU

Vývoj zaměstnanosti v jednotlivých odvětvích terciéru zobrazuje tab.č. 5.4. Záměrně byly zvoleny různé typy územních jednotek, aby se projevil vliv jednak velikosti, a jednak vliv povahy zvolených jednotek. Na úrovni krajů jsou podle očekávání rozdíly v rozmístění mezi lety 1991 a 2001 nejmenší. V žádném ze zkoumaných odvětví, jak v „tržních“, tak „netržních“ nebyly zaznamenány na této úrovni větší disparity. Je to samozřejmě dáno velikostí a charakterem zvoleného měřítka, kdy lze označit variabilitu souboru krajských jednotek za velmi nízkou. Na úrovni krajů (tab. č. 5.5.) lze ovšem pozorovat bližší hodnoty Giniho koeficientu mezi „netržními“ odvětvími. To odráží povahu „netržních“ odvětví, jež jsou rozprostřena rovnoměrněji, což se shoduje s tvrzením o rovnoměrném rozmístění lokálních odvětví (Porter, 2003), do kterých spadají právě odvětví veřejné správy, školství, zdravotnictví apod.

Tab. č. 5.4: Míra koncentrace v „tržních“ odvětvích terciéru (Giniho koeficient) v letech 1991 a 2001

úroveň	G		H		I		J		K	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
kraje	0,27	0,28	0,29	0,24	0,27	0,29	0,40	0,38	0,46	0,43
okresy	0,44	0,53	0,49	0,65	0,44	0,48	0,52	0,69	0,52	0,69
UA¹⁾	0,53	0,53	0,54	0,63	0,47	0,51	0,57	0,65	0,50	0,64
MA	0,56	0,57	0,59	0,69	0,53	0,56	0,65	0,75	0,57	0,67
NA	0,17	0,24	0,24	0,34	0,23	0,24	0,14	0,20	0,21	0,32

vypočty autorky, zdroj: www.czso.cz (k 20.02.2006)

poznámky: 1) UA – tzv. urbánní areály zahrnující pouze okresy s krajskými městy (bez okresu Jihlava). MA – metropolitní areály. NA – nemetropolitní areály

vysvětlivky:

„tržní“ odvětví: G – obchod. opravy motor. vozidel a výrobku pro osobní potřebu a převážně pro domácnost. H – ubytování a stravování. I – doprava. skladování a spoje. J – finanční zprostředkování. K – činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; podnikatelské činnosti

„netržní“ odvětví: L – veřejná správa a obrana, povinné sociální zabezpečení. M – vzdělávání. N – zdravotní a sociální péče; veterinární činnosti

Zároveň nelze z jednotlivých hodnot koeficientů jednoznačně určit vývojové procesy v jednotlivých odvětvích terciéru. Největší pokles koeficientu, a tedy disperzní tendence zaznamenalo odvětví ubytování a stravování, nevýrazné disperzní tendence pak také odvětví

finančního zprostředkování a odvětví činností v oblasti nemovitostí a pronájmu. Odvětví obchodu a odvětví dopravy, skladování a spojů se pohybuje na velmi podobných hodnotách mezi sledovanými lety a nedochází zde proto k výraznějším koncentračním či disperzním tendencím. To jen dokládá tvrzení o nevýrazných změnách na úrovni územních jednotek jako jsou kraje.

Tab. č. 5.5.: Míra koncentrace v „netržních“ odvětvích terciéru (Giniho koeficient) v letech 1991 a 2001

úroveň	L		M		N	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
kraje	0,27	0,25	0,27	0,26	0,25	0,25
okresy	0,38	0,41	0,38	0,41	0,42	0,43
UA¹⁾	0,49	0,48	0,44	0,45	0,44	0,42
MA	0,52	0,54	0,48	0,52	0,5	0,5
NA	0,14	0,16	0,18	0,18	0,19	0,2

zdroj: výpočty autorky; zdroj: www.czso.cz (k 20.02.2006)

poznámky: 1) UA – tzv. urbánní areály zahrnující pouze okresy s krajskými městy (bez okresu Jihlava). MA – metropolitní areály. NA – nemetropolitní areály

vysvětlivky:

„tržní“ odvětví: G – obchod, opravy motor. vozidel a výrobku pro osobní potřebu a převážně pro domácnost. H – ubytování a stravování. I – doprava, skladování a spoje. J – finanční zprostředkování. K – činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; podnikatelské činnosti

„netržní“ odvětví: L – veřejná správa a obrana, povinné sociální zabezpečení. M – vzdělávání. N – zdravotní a sociální péče; veterinární činnosti

VÝVOJ V ROZMÍSTĚNÍ TERCIÉRNÍCH AKTIVIT NA ÚROVNI OKRESU

Rovnoměrné rozmístění netržních odvětví lze očekávat vzhledem k jejich povaze i na úrovni okresů. Zde jsou hodnoty ve sledovaných „netržních“ odvětvích taktéž podobné, nicméně hodnoty koeficientu jsou již o něco vyšší. Lze se tedy domnívat, že se na úrovni okresů projevuje i v případě „netržních“ odvětví vliv vertikální hierarchické struktury osídlení, a to i přes spíše rovnoměrnější rozmístění „netržních“ odvětví spadající svou povahou podle Portera (2003) pod lokální odvětví. Obojí aspekty rozmístění „netržních“ terciérních aktivit, tzn. jak relativně rovnoměrné rozmístění těchto aktivit, tak patrný vliv vertikální hierarchické struktury (ilustrativně potvrzuje tuto skutečnost kartogram v kapitole analyzující veřejný vs. soukromý sektor). V případě většiny „netržních“ ekonomických aktivit je tak vyšší hodnota Giniho koeficientu na úrovni okresů dána odlišnými historickými

aspekty (např. školství, vládní úřady) a vliv vertikální hierarchie osídlení je spíše až odrazem mimo jiné i těchto aspektů.

Z hlediska vývojových tendencí jsou zde dobře čitelné rozdíly mezi „tržními“ a „netržními“ odvětvími během sledovaných let. Ve všech „tržních“ odvětvích došlo k významnému nárůstu hodnot Giniho koeficientu (s o něco menším nárůstem v odvětví dopravy, skladování a spojů), což odpovídá zvětšujícím se rozdílům v koncentraci těchto odvětví na úrovni okresů.

Zda jsou tyto koncentrační tendence způsobeny zvyšující se zaměstnaností ve prospěch metropolitních okresů, resp. klesající zaměstnaností v nemetropolitních okresech lze zjistit na základě výstupů v tab. č. 5.6. Z ní lze vyčíst narůstající podíl zaměstnanosti v „tržních“ odvětvích terciéru ve prospěch metropolitních areálů, naopak v případě „netržních“ odvětví se neprojevují žádné kumulativní procesy zapříčiňující větší rozdíly mezi metropolitními a nemetropolitními oblastmi, což potvrzují stejné hodnoty podílů v obou sledovaných letech jak u metropolitních, tak nemetropolitních areálů.

Výraznější rozdíly se tedy neprojevují ani v případě koncentračních tendencí „netržních“ odvětví na úrovni okresů, resp. došlo k velmi nevýrazným nárůstům Giniho koeficientu. Příčinou je opět víceméně „řízený“ vývoj v rozmístění těchto aktivit ze strany státu (resp. krajů).

VÝVOJ V ROZMÍSTĚNÍ TERCIÉRNÍCH AKTIVIT NA ÚROVNI METROPOLITNÍCH AREÁLU A URBÁNNÍCH AREÁLU

Ostatní sledované územní jednotky byly zvoleny tak, aby odrážely „organičtější“ povahu různých typů regionů v rámci Česka. Kromě metropolitních a nemetropolitních areálů byla zvolena i kategorie „urbánní areály“ (UA), pod kterou spadají pouze okresy s krajskými městy. V rámci nich by se neměl projevovat velký rozdíl, jelikož jejich struktura zaměstnanosti v terciéru by měla vycházet z daných jak obslužných, tak administrativních funkcí krajských měst. Tzn. že na této úrovni územních jednotek by měly být zaznamenány ještě menší rozdíly v hodnotách vykázané pro „netržní“ odvětví mezi jednotlivými odvětvími než pro „tržní“ odvětví. Hodnoty v tab. č. 5.5. tuto domněnku potvrzují. Jak hodnoty koeficientů, tak jejich rozdíly mezi sledovanými roky jsou menší než v případě „tržních“ odvětví. V „tržních“ odvětvích naopak došlo k nárůstům koeficientů prakticky ve všech odvětvích kromě odvětví obchodu, kde zůstala hodnota na stejné úrovni.

Tab. č. 5.6.: Změny v podílu terciérní zaměstnanosti mezi metropolitními a nemetropolitními oblastmi

	terciér celkově (v %)		tržní terciér (v %)		netržní terciér (v %)	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
metropolitní areály	56,8	60,7	58,6	66,6	53,0	54,0
nemetropolitní areály	43,2	39,3	41,4	33,4	47,0	46,0
celkem	100	100	100	100	100	100

výpočty autorky, zdroj dat: www.czso.cz (k 20.2.2006)

Na úrovni metropolitních areálů jsou velikosti Giniho koeficientu již ovlivněné různorodější povahou okresů spadajících pod metropolitní areály. Kromě okresů s krajskými městy (tedy urbánní areály) patří mezi metropolitní areály i okresy, které tvoří významné ekonomické zázemí těchto krajských okresů či se pozitivně vývojově ovlivňují. Proto jsou mezi metropolitní areály zařazeny okresy v zázemí velkých měst, která významně determinují tyto okresy na rozdíl od ostatních (nemetropolitních) okresů svými nejen pull-faktory, ale i push-faktory. Vzniká zde tak specifický prostorový vztah, který lze vzhledem k organické povaze metropolitních areálů označit za „symbiotický“.

Různorodější povaha metropolitních okresů má ovšem za následek vyšší hodnoty Giniho koeficientu na rozdíl od urbánních areálů. Rozdíl v hodnotách „tržních“ odvětví se pohybuje pro metropolitní areály od 0,53 – 0,75 pro a pro urbánní areály 0,47 – 0,65 a hodnoty v „netržních“ odvětvích pro metropolitní areály 0,48 – 0,54 a pro urbánní 0,42 – 0,49.

Tzn., že nejdynamičtější změny se odehrávají v „tržních“ odvětvích na úrovni metropolitních areálů, naopak změny ve struktuře zaměstnanosti v „netržních“ odvětvích jsou spíše nevýrazné. Giniho koeficienty se pohybují u nemetropolitních areálů na nejnižších hodnotách v rámci všech sledovaných úrovní, což potvrzuje jejich podobné podmínky vývoje. Z hlediska „netržních“ odvětví byly dále dle očekávání zaznamenány pouze nevýznamné vývojové procesy, což odráží povahu této zaměstnanosti v nemetropolitních oblastech, která se omezuje na základní obslužné funkce (školaství, veřejná správa), které obecně nemají potenciál se rozvíjet.

5.1.2. ROZDÍLY V ROZMÍSTĚNÍ TERCIÉRNÍCH AKTIVIT V ČESKU DLE OKEČ OD 90. LET 20. STOLETÍ

ODVĚTVÍ OBCHODU

Na základě výše popsaných poznatků lze odvětví obchodu přiřadit svými vývojovými tendencemi spíše ke skupině „netržních“ odvětví, resp. i podle Portera patří odvětví maloobchodu i velkoobchodu mezi lokální odvětví a tedy odvětví rovnoměrněji rozmístěné. To lze dokázat i na hodnotách Ginniho koeficientu vypočítaného bez Hl.m.Prahy, kdy pak koeficient dosahuje pro urbánní areály hodnoty 0,29 (bez dalšího okresu Brno-město 0,19) a blíží se pak více hodnotě nemetropolitních okresů vykazující hodnotu 0,17 pro toto odvětví.

Na druhou stranu malou míru koncentrace, resp. rovnoměrné rozmístění obchodních aktivit vykazují i nemetropolitní areály (0,17), nicméně zde je příčinou tohoto rovnoměrného rozmístění podobná povaha rozvojového potenciálu daná podprůměrnou zaměstnaností v odvětví obchodu.

Odvětví obchodu je velmi různorodá skupina ekonomických aktivit a pro potřeby podrobnější analýzy by bylo zapotřebí systematictější rozlišení na více segmentů zaměstnanosti. Pro potřeby analýzy by bylo rozdělení na zaměstnanost spadající pod aktivity velkoobchodu a zaměstnanost spadající pod činnosti maloobchodu vhodnější. Rozdíly v zaměstnanosti mezi těmito dvěma skupinami ekonomických činností obchodu by se pak pravděpodobně více projevilo na úrovni okresů a hlavně mezi metropolitními a nemetropolitními oblastmi.

Vzhledem k obrovskému rozmachu prodejních aktivit, např. vzhledem k vývojovým trendům velkoobchodních aktivit se totiž dají očekávat malé rozdíly na sledované úrovni urbánních areálů. To odráží ekonomickou sílu krajských měst (a jejich okresů), která je jedním z hlavních pull-faktorů pro lokalizaci tohoto typu velkoobchodních prodejních aktivit a dále i pro lokalizaci maloobchodu typu „luxusních služeb“ vzhledem k velikosti a diverzifikaci poptávky ze strany spotřebitelů.

ODVĚTVÍ UBYTOVÁNÍ A STRAVOVÁNÍ

Rozmístění zaměstnanosti v odvětví ubytování a stravování ovlivňují do velké míry dva hlavní faktory.

V prvé řadě se jedná o vertikální hierarchickou strukturu osídlení, v jejímž případě pak hrají roli i další faktory multiplifikující míru zaměstnanosti v tomto odvětví. Záleží např. na

atraktivitě lokality důležitá pro turistický ruch, na němž jsou závislé jak odvětví ubytování, tak stravování. Ve větších městech je navíc nabídka ubytování a především stravování i odrazem poptávky ze strany místního obyvatelstva, na kterou má vliv mimo jiné i životní úroveň. Obojí dokládá i hodnota Giniho koeficientu vypočtená pro odvětví ubytování a stravování, která stoupla z hodnoty 0,54 (v r. 1991) na hodnotu 0,63 (v r. 2001) na úrovni urbánních areálů, přičemž příčinou zvýšení hodnoty Giniho koeficientu je dáno vlivem Prahy. Bez Prahy by tak koeficient dosahoval hodnoty 0,32 (resp. 0,22 pro r. 1991) a bez čtyř největších krajských měst, resp. jejich okresů pak dokonce koeficient klesá dokonce na hodnotu 0,16 (0,14).

Za druhý hlavní faktor je nutné považovat vliv přírodních a historicky daných podmínek (např. postavení sídla v mezinárodním systému globálních měst – především extrémní vliv postavení Prahy, historické dědictví či přírodní bohatství). V případě tohoto zmíněného faktoru nelze tedy předpoklady vývoje zaměstnanosti víceméně ovlivnit a míra zaměstnanosti v tomto odvětví proto závisí na rozvojovém potenciálu lokality (např. cestovní ruch, kvalita vybudované infrastruktury, atd.). Okresy mající tento přírodní či historický potenciál (pokud nebudeme brát v úvahu okresy urbánní, resp. metropolitní, jejichž rozvoj determinují aglomerační výhody) jsou okresy nemetropolitní. To může vést k domněnce o nedostačujícím historicky či přírodně daném potenciálu regionů na vývoj ekonomiky. Mnohde je rozvoj cestovního ruchu jednou ze základních priorit regionálních strategických plánů, nicméně spíše než k tvorbě bohatství regionu může toto odvětví přispívat významně ke zvyšování podílu pracovních sil na celkovém objemu zaměstnanosti v terciéru. Proto lze v případě nemetropolitních areálů zaznamenat relativně velký rozdíl v hodnotách Giniho koeficientu za sledované roky (z hodnoty 0,24 na 0,34). Zvyšování variability v rámci této skupiny okresů jen dokazuje odlišné možnosti ve využívání přírodních a historicky daných podmínek.

ODVĚTVÍ DOPRAVY, SKLADOVÁNÍ A SPOJU

Společně s odvětvím obchodu patří toto odvětví k těm, která zaznamenaly nejmenší změny v rozmístění na všech sledovaných úrovních (dle hodnot Giniho koeficientů). Přitom je tato skupina odvětví velmi diverzifikovaná. Popis vývoje v tomto odvětví tedy komplikují rozdíly v charakteristikách ekonomických činností mezi sférou dopravy, skladováním a spoju.

Nevýrazné prostorové posuny ve struktuře zaměstnanosti této sekce (dle Giniho koeficientů) jsou výsledkem změn v dotační politice některých jejích odvětví (doprava), kde

došlo a neustále dochází k poklesům zaměstnanosti. Poklesy zaměstnanosti v dopravě, které jsou dány především hustotou dopravní infrastruktury a významem dopravních uzlů (ty do jisté míry kopírují vertikální hierarchii osídlení), se pak dynamičtěji projevují v rámci této sekce ekonomiky a tím zkrslují výsledky změn udávajících se v jiných odvětvích této sekce (logistika, spoje). Nedochozí zde tedy podobně jako u jiných „tržních“ odvětví, která se restrukturalizují, ke změnám rozmístění, ale změny se projevují hlavně ve změnách produktivity práce, která se mění s ohledem na technologický pokrok v tomto odvětví.

Z výše popsaných důvodů lze proto mírné koncentrační tendence na prakticky všech sledovaných územních úrovních přispat zbylým ekonomickým činnostem, které spadají pod tuto skupinu odvětví, tedy činnostem spadající pod skladování a činnosti spojů. Největší nárůst Giniho koeficientu totiž zaznamenaly urbánní a metropolitní areály, což jsou oblasti atraktivní pro tyto typy činností (velikost trhu, technologie, společná infrastruktura, atd.). Navíc i mezi těmito dvěma úrovněmi lze vypočítat rozdíl v hodnotách koeficientu, který je větší logicky pro metropolitní areály, jelikož zahrnuje i okresy v zázemí velkých měst, kde již vliv velkých měst (urbánních areálů) na lokalizaci těchto činností slábne. V případě, že by se tedy zaměstnanost vykazovala zvláště pro činnosti skladování a spojů, projevil by se výrazněji koncentrační tendence, a to jak na úrovni okresů, tak urbánních a metropolitních, resp. nemetropolitních areálů.

ODVĚTVÍ FINANČNÍHO ZPROSTŘEDKOVÁNÍ A ČINNOSTI V OBLASTI NEMOVITOSTÍ A PRONÁJMU

Tato odvětví jsou popsány v rámci jedné podkapitoly vzhledem k jejich podobnému vývoji a povaze činností. V rámci všech sledovaných odvětví vykazovala tato odvětví největší hodnoty Giniho koeficientu a zároveň došlo během sledovaného období k jejich největšímu posunu ve prospěch koncentračních tendencí. To jen potvrzuje jejich závislost na aglomeračních výhodách, jejichž vliv se s velikostí trhu (metropolitní či urbánní oblasti) multiplikuje. To lze opět dokázat na výši Giniho koeficientu, jehož hodnota klesá s postupným vyřazováním okresů s největšími městy. Bez Hl.m.Prahy se hodnota koeficientu pro odvětví finančního zprostředkování pohybuje na čísle 0,28 (pro r.1991 byla hodnota 0,21), a bez okresů se čtyřmi největšími městy klesne hodnota až k číslu 0,17 (0,11 pro r. 1991). Je tedy opět prokázáný jasný vliv pozice v sídelní hierarchii na rozmístění těchto aktivit. Velmi podobnými procesy vývoje se vyznačuje i odvětví činností nemovitostí a podnájmu.

„NETRŽNÍ“ ODVĚTVÍ

Sledovaná zaměstnanost v „netržních“ odvětvích je rovnoměrněji rozmístěna, což dokazují nižší hodnoty Giniho koeficientu. Dokonce se projevují mírné disperzní tendence na úrovni krajů a obecně hodnoty koeficientu jsou velmi podobné (od 0,25 – 0,27 ve třech sledovaných odvětvích v obou sledovaných letech).

I tak zde lze pozorovat vliv velikosti a hierarchie měst, která je v případě „netržních“ odvětví určována historicky danými aspekty (sídla vládních úřadů, různých řídicích orgánů a institucí, centra vysokého školství, atd.). Zůstává tedy otázkou, proč se právě tato odvětví vykazující neproduktivní charakter, koncentrují v metropolitních, resp. urbánních areálech. Pokud nebudeme brát v úvahu vliv tradice a historie, pak by právě v rámci těchto odvětvích mohlo docházet k disperzním tendencím. Tuto domněnku lze vysvětlit na základě zkušeností s relokacemi institucí v západoevropských zemích, konkrétně pak na příkladu Velké Británie. V studii J.N.Marshalla a kol.(2005) je dokázán pozitivní dopad relokací některých státních institucí do ostatních regionů, jejichž výsledkem byla celá řada multiplikačních efektů: významné úspory, snížení nezaměstnanosti, zvyšující se výdaje ze strany spotřebitelů, adekvátní využití lidského a obecně místního potenciálu aj. Nevýhoda ovšem tkví v časové náročnosti procesů relokací a je třeba počítat s původními výdaji, jejichž návratnost lze očekávat také až v horizontu několika (i desítek) let (Marshall, 2005). Tzn., že i přes využívání aglomeračních výhod „netržními“ odvětvími je možné ovlivňovat jejich prostorové rozmístění a tím iniciovat rozvoj zaměstnanosti v ostatních regionech. Využívání aglomeračních výhod lze tedy (alespoň podle britské studie) nahradit efektivními relokacemi.

Na druhou stranu je ovšem také nutno upozornit na existující hierarchii ve veřejném sektoru, která do určité míry omezuje možnosti relokací. Jejich prostorová blízkost může být vzhledem k intenzitě vztahů mezi řídicími a vedenými subjekty či závislosti na míře kompetencí určující. To je pak ovšem v rozporu s hlavní úlohou veřejného sektoru, kdy může docházet k upřednostňování snižování nákladů na úkor společenské prospěšnosti.

5.2. DÍLČÍ SHRNUÍ

Na základě výše popsaných prostorových tendencí se lze domnívat, že rozdíly ve struktuře terciérní zaměstnanosti a její prostorové rozmístění v Česku lze charakterizovat čtyřstupňovým modelem: Hl.m. Praha, okresy s největšími městy v Česku (nad 200 tis. obyvatel – Praha, Brno, Ostrava, Plzeň), zbylé okresy s krajskými městy a ostatní (nemetropolitní) okresy.

Vývojové procesy v „tržních“ i „netržních“ odvětvích jsou do velké míry determinovány právě touto vertikální hierarchickou strukturou. Byl prokázán vliv největších měst (resp. jejich okresů) na koncentrační tendence v rozmístění terciérních odvětví. V urbánních, resp. metropolitních oblastech existují místně dané předpoklady ovlivňující pozitivně vývoj zaměstnanosti v terciérních jak „tržních“, tak „netržních“ odvětvích. Hodnoty koeficientů se pohybují zpravidla nad hranicí 0,50 (pro „netržní“ odvětví pak o něco nižší) oproti nemetropolitním areálům, jejichž hodnoty se naopak pohybují maximálně na hranici 0,34 pro „tržní“ odvětví a kolem 0,20 pro odvětví „netržní“.

Rovnoměrnější rozprostření terciérních aktivit v případě nemetropolitních areálů v sobě ovšem skrývá podprůměrné hodnoty zaměstnanosti, a to především v „tržních“ odvětvích. Neexistují zde totiž mechanismy, které by pozitivně ovlivňovaly vývoj zaměstnanosti v terciérních odvětvích. Proto je v nemetropolitních oblastech struktura terciérní zaměstnanosti závislá na daných předpokladech rozvoje (historické a přírodní dědictví), které pak významně determinují především zaměstnanost v ubytování a stravování a s tím spojenou zaměstnanost v obchodu. I proto došlo v rámci těchto areálů ke zvýšení Giniho koeficientu jako výsledek nutně rozdílného využívání rozvojového potenciálu nemetropolitních okresů.

6. REGIONÁLNÍ ANALÝZA PROGRESIVNÍCH TERCIERNÍCH ODVĚTVÍ V ČESKU

Nárůst podílu pracujících v terciérních aktivitách v průběhu 90. let v Česku lze charakterizovat ve dvou hlavních bodech. Jednak došlo ke kvantitativnímu nárůstu. Míra jejich nárůstu byla víceméně daná nedostačující nabídkou na trhu, která začala po roce 1989 rychle narůstat a lze říci, že probíhá do současnosti. Spotřebitelský trh (ovšem v závislosti na rostoucích příjmech) si totiž vyžaduje stále více služeb, jejichž struktura se stále více diverzifikuje. Nicméně s postupnými legislativními a strukturálními změnami na českém trhu se začala projevovat poptávka i po jiném typu služeb, které přímo nesouvisí s uspokojením základních potřeb pro obyvatelstvo, ale jsou využívány hlavně určitou skupinou ekonomických subjektů. Zpravidla se můžeme setkat s označením progresivní služby, někdy jsou nazývány jako služby výrobní. Od ostatních typů terciérních aktivit se liší hned několika podstatnými rozdíly.

Jednak se vyznačují tím, že bývají více internacionalizované, což souvisí s jejich dalším charakteristickým znakem – jsou to často subjekty soukromého sektoru, jsou také daleko produktivnější a přispívají tedy ve větší míře k tvorbě HDP ve srovnání s ostatními složkami terciéru. Obecně se progresivní služby vyznačují většími multiplikačními efekty (Button, Pentecost 1992), což souvisí s jejich interakčními vztahy s ostatními ekonomickými subjekty. Těmito subjekty jsou totiž převážně firmy a veřejné instituce, které tyto služby intenzivněji využívají. Růst progresivních služeb je do jisté míry ovlivňován právě způsobem řízení firem a veřejných institucí, které se snaží o minimalizaci nákladů společně s nutností neustálé kontroly podmínek na stále flexibilnějším trhu. Proto jsou tyto ekonomické subjekty stále více závislé na tzv. zprostředkovaných službách představované právě progresivními službami, které jim ulehčují orientaci na trhu a rozhodování v oblasti strategického plánování (Illeris 1996). Podstatným rozdílem od ostatních odvětví terciéru je ve většině případů i jejich neustále se zvyšující závislost na informačních technologiích a neméně pak vysoce kvalifikovaná pracovní síla.

V předchozí kapitole bylo analyzováno obecné rozmístění terciérních aktivit v ČR. Terciérní aktivity nicméně zahrnují široké spektrum ekonomických činností a podíl jednotlivých složek terciéru je dán regionálně různými faktory, které se ve výsledku projevují různými prostorovými vzorci v rozmístění těchto terciérních aktivit. Pokud tedy terciér jako celek vykazoval prostorové rozdíly, pak můžeme očekávat ještě větší regionální disparity v případě rozmístění progresivních složek terciéru. Jejich závislost na využívání aglomeračních výhod je úzce spojena s vertikální hierarchickou strukturou osídlení.

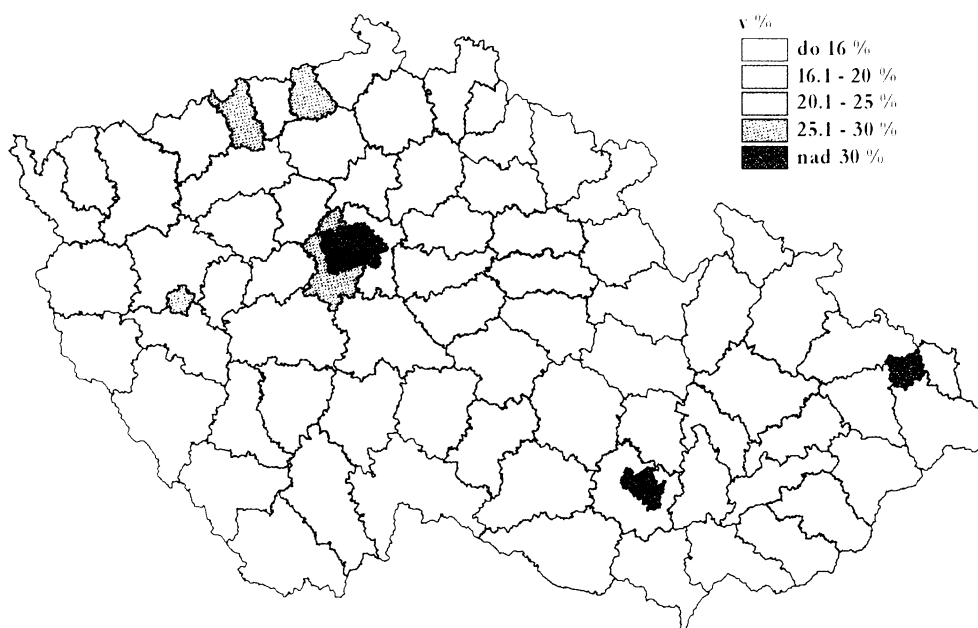

Organizační strukturu firem v rámci progresivního terciéru se svými vysoce specializovanými aktivitami nelze již ve většině případů hierarchicky dělit. Jeho působení si vyžaduje blízkost a koncentraci ostatních složek terciéru. Navíc s neustále více se prosazujícím procesem externalizace dochází k dynamičtějším vzniku a násobení aktivit progresivního terciéru, čímž podstatnou měrou ovlivňují jejich prostorové rozmístění. Většina empirických výzkumů a případových studií totiž prokázala, že progresivní služby souvisejí více s ostatními terciérními aktivitami než s průmyslovými a sekundárními aktivitami, což lze mimo jiné prokázat i podílem jednotlivých firem podle jejich převažující činnosti (Illeris 1996). Analogický výsledek tohoto tvrzení prokazuje i obr. č.6.1. Koncentrace aktivit progresivního terciéru se soustřeďuje do měst s nejvýhodnějšími aglomeračními výhodami, resp. se řídí podle vertikální hierarchické struktury osídlení. Proto není překvapením, že okresy s regionálně významnými městy vykazují větší podíl registrovaných jednotek s převažující činností progresivních aktivit. V případě Moravy jednotlivé podíly progresivního terciéru dokonale kopírují vzorec vertikální hierarchické struktury (největší podíly zaznamenávají okresy Brno město, Ostrava město, Olomouc, Zlín, Karviná, Brno-venkov) a vypovídají o vlivu a síle aglomeračních výhod v metropolitních areálech.

V případě Čech je tento vzorec řídicí se vertikální hierarchickou polohou poněkud narušen, nicméně opět je zde dobře znát její vliv a tomu odpovídající vhodné vymezení metropolitních areálů. Zmiňovaný dílčí nesoulad s vertikální hierarchickou strukturou je způsoben do určité míry administrativním vymezením okresů, kdy v některých případech tvoří administrativní hranice okresu velmi široké zázemí velkých měst, naopak u okresů s užším vymezením administrativního území, jehož hranice odpovídají skutečně jádrové oblasti ekonomických aktivit, se projevuje zvýšená koncentrace progresivních aktivit. To by mohlo dokazovat omezené působení aglomeračních výhod, které si vyžadují vzájemnou prostorovou blízkost a velmi vysokou koncentraci ekonomických aktivit. Ve výsledku proto dochází zdánlivě k determinaci postavení některých metropolitních okresů podle sledovaného ukazatele, což by mohlo být dáno právě nevhodným administrativním vymezením oblasti. Obecně však lze konstatovat, že vertikální hierarchická struktura osídlení z velké míry ovlivňuje podíl progresivních ekonomických aktivit, ale že není jeho jediným faktorem. Je třeba si také uvědomit, že zde nejsou uvažovány jiné ukazatele, které mohou zhoršovat postavení některých okresů i přes jejich vyšší podíl progresivní aktivity. Pro příklad lze uvést rozdíl mezi příhraniční severozápadní oblastí s vyšším podílem progresivity na straně jedné, ale s vážnými strukturálními problémy na straně druhé (vysoká nezaměstnanost) a

jihozápadní příhraniční oblastí s nižším podílem progresivních aktivit, nicméně ve srovnání s prvně jmenovanou se potýká s méně závažnějšími, resp. jinými problémy.

Obr. č. 6.1. : Podíl registrovaných ekonomických jednotek v progresivním terciéru na jejich celkovém počtu v okrese (2001)

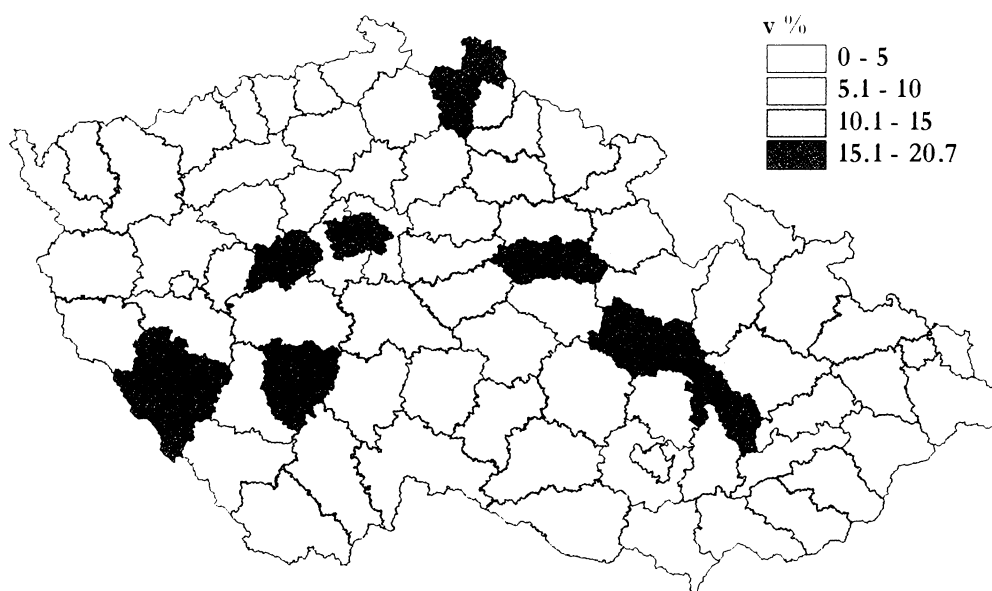
zdroj: Okresy ČR 2001, ČSÚ

Poznámka: do progresivního terciéru byly zahrnuty ekonomické činnosti v oblasti dopravy, skladování a spoju. sféra peněžnictví a pojišťovnictví a ostatní obchodní služby (problematika diskutována blíže v metodické části kap. 3.2.)

Jedním z nejprogresivnějších odvětví lze označit jistě finanční sektor. Vliv finančního sektoru na regionální vývoj bylo předmětem mnoha empirických studií, z nichž byl vzhledem k blízkosti tématu uvedla hlavně práce Blažka (in Hampl 2001), který se v této práci zaměřil na rozmístění velkých firem a subjektů progresivního terciéru v Česku se zaměřením i na lokalizaci ústředí bank. Práce mimo jiné sleduje vývoj ve změně lokalizace ústředí bank během 90. let. Ve stručnosti lze popsat vývoj takto: „v první fázi rozvoje bankovníctví převládly subjektivní faktory, neboť banky byly založeny i ve městech se zcela nedostatečným informačním zázemím. Ve druhé fázi se naopak dominantně prosadily objektivní faktory, dané regionální a sídelní strukturou Česka. V této fázi „přežily“ pouze

banky s ústředím v největších městech“ (Blažek, in Hampl 2001, str. 236). Existence finančních institucí na regionálním trhu je tedy důležitá pro potenciální rozvoj ostatních ekonomických subjektů, jelikož představuje nejrozšířenější způsob zprostředkování finančních zdrojů. Struktura a lokalizace těchto finančních subjektů pak odráží ekonomické postavení jednotlivých regionů a svým způsobem tedy může ovlivňovat podmínky celkového regionálního rozvoje.

Obr. č. 6.2.: Podíl pracujících ve finanční sféře na celkovém počtu pracujících v progresivním terciéru (2001)

zdroj: Sčítání lidu domu a bytu 2001, ČSÚ

V případě kartogramu č. 6.2. je použit ukazatel podílu pracujících ve finanční sféře na celkovém počtu pracujících v progresivním sektoru. Na základě tohoto ukazatele je prokázáno rovnoměrnější rozmístění mezi okresy kromě extrémní hodnoty v případě Prahy a silnějších pozic v případě okresů jako Liberec, Pardubice a překvapivě i některých periferních okresů. Vysokou hodnotu podílu pracujících ve finanční sféře v některých periferních okresech lze vysvětlit nižším podílem zaměstnanosti v ostatních sférách progresivního terciéru (činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu či v oblasti dopravy, logistiky a spojů). Jejich „zdánlivě“

silná pozice je tedy pouze výsledkem nerovnoměrného zastoupení zaměstnanosti mezi těmito odvětvími progresivního terciéru.

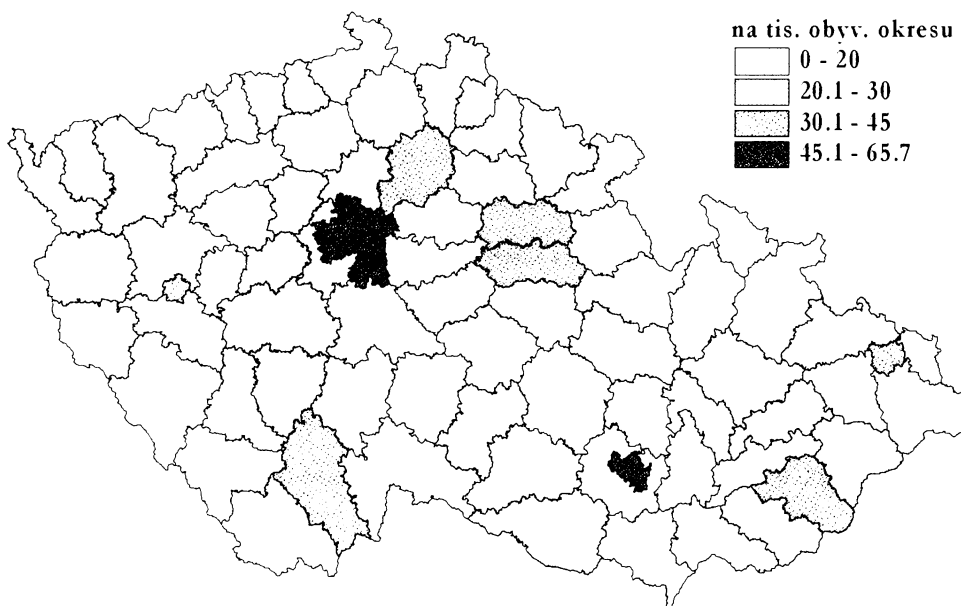
Na druhou stranu můžeme pozorovat i menší regionální rozdíly ve zbylých metropolitních oblastech, jejichž metropolitní vymezení nezahrnuje (jako v případě pražského či brněnského metropolitního areálu) i okresy suburbánního typu. Mezi tyto případy patří hlavně ostravský, ústecký či liberecký metropolitní areál a vyznačují se poměrně vyrovnanou mírou sledovaného ukazatele. To může být dáno rovnoměrnějším rozmístěním větších měst v rámci okresů jednotlivých metropolitních oblastí (konurbační typ osídlení), což na jednu stranu vyžaduje i větší disperzi finančních ekonomických aktivit. Dobré postavení také vykazují hradecko-pardubický a liberecký metropolitní areál. Postavení českobudějovického areálu patří také mezi nejlepší, což odráží regionální význam města České Budějovice, navíc je ovšem dobře patrná dobrá pozice i ostatních okresů na území Čech, které přímo nespádají pod území metropolitního areálu (Jindřichův Hradec, Písek, Jihlava). To lze patrně vysvětlit i dobrou geografickou makropolohou vůči německým a rakouským hranicím a tedy zvýšenou mírou ekonomických aktivit ze strany zahraničních finančních subjektů.

Ostatní metropolitní areály, resp. okresy s krajskými městy (Olomouc, Zlín, Karlovy Vary, Jihlava) zaznamenávají již nižší koncentraci těchto aktivit, nicméně ve srovnání s okolními okresy jsou jejich jádrovými oblastmi. V případě okresu Karlovy Vary hraje navíc roli ekonomické zaměření na cestovní ruch a lázeňství, které jsou na rozdíl od jiných typů ekonomického zaměření jako např. průmysl více limitované objemem a celkovým množstvím investičních aktivit. V případě okresů jako Zlín, Olomouc či Jihlava je hlavním důvodem nižších hodnot jejich nevýhodná geografická makropoloha. Mezi okresy s dobrým postavením v rámci tohoto ukazatele patří zcela nečekaně i některé periferní okresy (např. Svitavy, Mladá Boleslav, Beroun), nicméně zde působí vliv podprůměrného podílu registrovaných ekonomických jednotek v kombinaci s vyšším podílem pracujících ve finanční sféře v rámci periferních oblastí. Pokud by se totiž nebraly v úvahu vysoké hodnoty okresů s krajskými městy, kde lze očekávat vysoké hodnoty sledovaného ukazatele (průměr za celou ČR je 915 pracovníků ve finanční sféře v okrese), pak tato „očišťená“ průměrná hodnota poklesne na 260 pracovníků, čímž se zmenší rozpětí mezi okresy s největšími a nejmenšími hodnotami.

V případě výše použitých ukazatelů se tedy lépe odráží faktor vertikální hierarchické struktury osídlení. To jen potvrzuje vliv faktoru aglomeračních výhod, jejichž působení ovlivňuje rozmístění zaměstnanosti ve finančním sektoru. Navíc je dána zvýšená koncentrace

progresivních aktivit do metropolitních oblastí i způsobem organizace ekonomických subjektů, jejichž struktura se stále více kvalitativně diverzifikuje (Blažek, 2001).

Obr.č. 6.3.: Počet pracujících v ostatních odvětvích terciéru (2001)

zdroj: Sčítání lidu, domu a bytu 2001, ČSÚ

Ekonomické činnosti řadící se pod neprogresivní, tedy ostatní odvětví terciéru jsou důležité jak z hlediska podílu zaměstnanosti na celkovém terciéru, tak z hlediska funkční povahy těchto činností. Jejich existence je prakticky nenahraditelná vzhledem k jejich funkci uspokojování základních potřeb pro obyvatelstvo (skupina převažujících ekonomických aktivit spojených s velkoobchodním a maloobchodním prodejem a skupina činností spojených se stravováním a ubytováním). Jejich podíly na celkové terciérní zaměstnanosti v okrese by proto měly být rovnoměrnější než v případě progresivních terciérních aktivit. Lze ovšem předpokládat opět určité rozdíly v případě velkých regionálních měst v důsledku závislosti neprogresivních terciérních aktivit na blízkosti, resp. velikosti trhu. Kromě vlivu velikosti trhu na zaměstnanost v těchto ostatních odvětvích terciéru (tzn. opět vliv vertikální hierarchické struktury) zde působí ale i mnoho dalších faktorů spojených s velmi diverzifikovanou socio-ekonomickou strukturou obyvatelstva (vzdělanost, větší koncentrace obyvatelstva s vyššími

příjmy, koncentrace společensko-kulturních aktivit, image, ...). Lze tedy očekávat podobně se opakující povahu rozdílů mezi metropolitními a nemetropolitními oblastmi.

Vzhledem k závislosti neprogresivního terciéru na velikosti trhu byl záměrně zvolen ukazatel vážený počtem obyvatelstva okresu (obr. č. 6.3.). Promítnutí výsledků do kartogramu ukazuje, že se potvrdily výše formulované hypotézy – jednak o vlivu hierarchické struktury osídlení v případě největších měst, ale také víceméně rovnoměrné rozmístění pracovních příležitostí v neprogresivním terciéru v ostatních částech Česka. Kromě největších podílů pracujících v neprogresivním terciéru v rámci okresů s regionálními jádry (Brno-město, v případě Prahy nadregionální vliv) lze vysledovat vysokou hodnotu tohoto ukazatele i v případě pražského zázemí, konkrétně okresu Praha-východ. Příčinou může být vysoká koncentrace komerčních suburbánních zón v okolí metropole. Vyšší hodnota ukazatele se projevuje ze stejných důvodů i u okresů s hlavními regionálními jádry (Ostrava, Plzeň, Hradec Králové, Pardubice, Zlín, České Budějovice). O něco menší hodnotu pak vykazují ostatní „krajské“ okresy (Ústí n.L., Karlovy Vary, Olomouc, Liberec), což by mohlo nepřímo vypovídat i o kupní síle obyvatelstva, která je na jedné straně vyšší u metropolitních oblastí, na druhou stranu jak tyto okresy velkých měst naznačují, promítají se zde již strukturální problémy snižující hodnotu tohoto ukazatele. Za pozornost stojí i vyšší počet pracovních příležitostí v neprogresivním terciéru v okrese Mladá Boleslav, což může být výsledkem přítomnosti automobilového průmyslového odvětví v regionu.

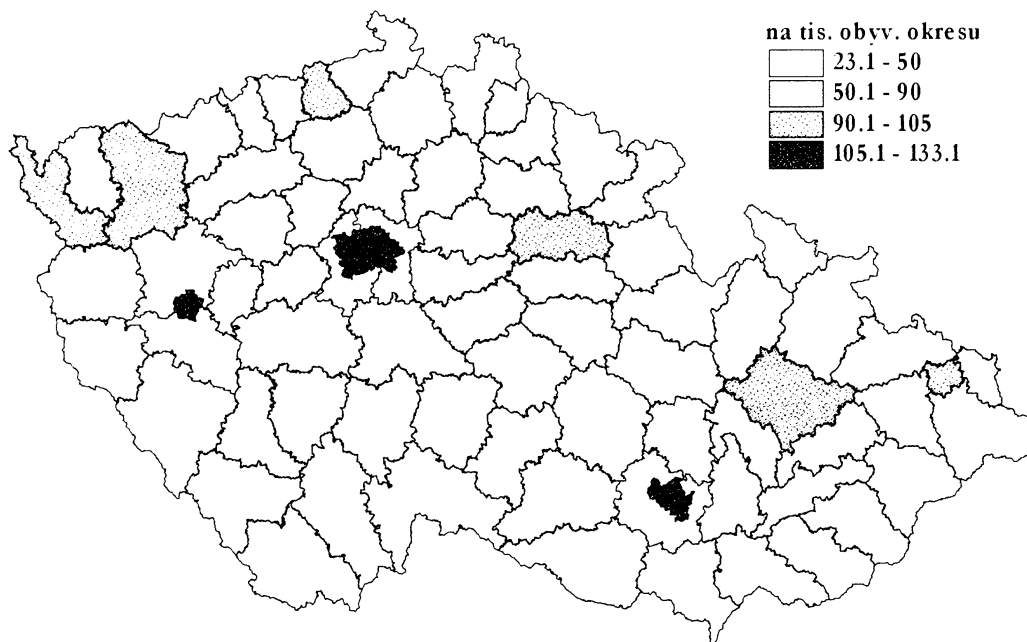
7. REGIONÁLNÍ ANALÝZA ZAMĚSTNANOSTI V NETRŽNÍM SEKTORU TERCIÉRNÍCH AKTIVIT

Netržní, resp. veřejné služby jsou atypickou skupinou ekonomických aktivit. Jejich specifčnost tkví v prakticky nenahraditelném zastoupení pro základní fungování společnosti jako celku. Tyto aktivity neslouží přímo firmám či domácnostem, ale slouží pro regulaci, ochranu a obecné fungování společnosti jako celku (Illeris 1996). Dlouhodobě se pak aktivity, lépe řečeno, působení netržního sektoru promítá nepřímo i do ekonomického růstu. Netržní sektor poskytuje zároveň i velký podíl na zaměstnanosti, která je navíc charakteristická kvalitou pracovních sil. Přes všechna tato jmenovaná pozitivní působení na obyvatelstvo a ekonomiku jsou aktivity ve veřejném sektoru často konfrontovány s jejich neproduktivní povahou.

Podobně jako v rozdílech zaměstnanosti mezi progresivním a neprogresivním terciérem, lze očekávat rozdíly i v případě rozmístění netržních terciérních aktivit. Doposud bylo analyzováno postavení regionů v rámci progresivního a neprogresivního sektoru, který nicméně společně tvoří skupinu ekonomických terciérních aktivit spadajících pod převážně soukromý sektor. V některých případech jsou terciérní ekonomické subjekty, resp. jejich činnosti (i v případě průmyslových odvětvích) řízeny buď zcela či částečně institucemi státní sféry, což není charakteristické pouze pro Českou republiku, ale podobné politiky prosazovaly i další státy vyspělé Evropy. Z dlouhodobého hlediska lze ovšem vysledovat klesající trend v etatizaci ekonomických tržních subjektů. V západní Evropě se tento proces přestal uplatňovat již od počátku 80. let jako reakce na snížení státních deficitů zatěžované nadměrnými sociálními výdaji (Kučerová 2003). Pro některé ekonomické aktivity spadajících do veřejného sektoru je nicméně vhodné a ze strany obyvatelstva i žádoucí, aby byly přístupné všem obyvatelům bez rozdílu, a proto jsou poskytovány plně za podpory státu.

Zaměstnanost v netržních odvětvích terciéru poskytuje významný objem pracovních příležitostí. Lze předem předpokládat, že v přepočtu na počet obyvatel by se hodnoty počtu pracujících neměly nijak významně měnit vzhledem k jejich principu poskytnout obyvatelstvu aspoň minimálně nutnou míru služeb, nicméně je nutné brát v úvahu i ostatní hlediska. Mezi ně opět patří hlavně vliv vertikální hierarchie osídlení, který bude ovlivňovat zvýšenou koncentrací pracujících ve veřejném sektoru (např. několika úrovněvé zastoupení státní správy a systému vzdělávacích institucí v regionálních jádrech) a neméně pak vliv hierarchie samotného netržního sektoru.

Obr. č. 7.1.: Zaměstnanost v „netržních“ odvětvích terciéru (2001)

zdroj: Sčítání lidu, domu a bytu 2001, ČSÚ

Srovnání zaměstnanosti v netržních odvětvích terciéru na okresní úrovni dokumentuje obr. č. 7.1. Z kartogramu lze dobře vypožorovat předpokládaný vliv vertikální hierarchické struktury na okresy s největšími, resp. krajskými městy. Na druhou stranu je také dobře patrná vysoká koncentrace zaměstnanosti v netržních odvětvích terciéru do největších měst na úkor jejich zázemí hlavně v případech pražského, brněnského a plzeňského metropolitního areálu (bližší viz tab. 7.1.). Dále se potvrdila i hypotéza o velmi rovnoměrném rozložení pracovních příležitostí mezi ostatní okresy.

Nadprůměrné hodnoty v případě většiny metropolitních okresů (ovšem jak je z obr. 7.1. patrné, jedná se o okresy s krajskými jádry) mohou být výsledkem právě zmíněné hierarchie v určitých odvětvích netržního sektoru.

V případě okresů Olomouc, Hradec Králové se projevila zaměstnanost v jiné části veřejných služeb, a to ve školství a ve zdravotnictví, přičemž se podíl pracujících v tomto sektoru veřejných služeb pohybuje v nadprůměrných hodnotách (Olomouc - 103,5 % ve školství, Hradec Králové - 122,1 % ve zdravotnictví). Velmi vysoké hodnoty spojené s podílem pracujících ve zdravotnictví zaznamenávají také již zmiňované okresy Karlovy

Vary a Cheb (157,1 %, resp. 122 %), jejichž vyšší hodnoty mohou být výsledkem zaměření na lázeňství (viz obr. č. 7.1.).

Zde je nicméně nutné poznamenat, zda tyto nadprůměrné podíly nebudou ovlivněny větším podílem soukromého sektoru ve zdravotnictví v souvislosti s poptávkou ze strany zahraniční klientely, což v zásadě (ostatně jako celý sektor zdravotnictví) zkresluje výsledky podílu zaměstnanosti v netržních odvětvích terciéru. Analogický problém vyplývá i v případě zaměstnanosti ve školství.

Jak už bylo několikrát prokázáno, vliv vertikální hierarchické struktury je jeden z nejdůležitějších faktorů ovlivňujících postavení regionů (okresů) v rámci jejich struktury ekonomických aktivit. Toto tvrzení lze použít i na zaměstnanost netržních odvětví terciéru. Největší koncentrace těchto aktivit kopíruje v podstatě velikost a regionální význam metropolitních okresů. Výsledná zjištění ovšem mohou být deformována určitými hledisky, která nebyla brána v úvahu, jako jsou např. stále odkládané reformy v oblasti veřejných služeb týkajících se hlavně zdravotnictví a školství.

S ohledem na budoucí vývoj zaměstnanosti netržních odvětvích terciéru lze nicméně předpokládat jednoznačný trend. Stejně jako v případě západoevropských států, v rámci nichž se ve většině případů podíly pracujících v těchto ekonomických odvětvích ani během restrukturalizačního období koncem 70. let a v 80. letech nezměnily, můžeme předpokládat stejný trend i v případě České republiky. To lze tvrdit i na základě stoupající životní úrovně obyvatelstva a vzhledem k tomu, že jsou na rozdíl od ostatních ekonomických činností netržní odvětví, resp. veřejný sektor nejméně citlivé na změny v hospodářských cyklech (Illeris 1996).

Zda bude zaměstnanost v odvětvích netržního sektoru inklinovat ke stále větší koncentraci či naopak k disperzi, lze odhadovat teprve na základě politiky zaměstnanosti a míry decentralizace veřejných institucí. Terciérní zaměstnanost v nemetropolitních oblastech lze totiž pozitivně ovlivňovat určitými nástroji, pod které spadají např. procesy relokace státních (či státem zřizovaných) institucí. Koncentraci „ netržních “ odvětví v metropolitních oblastech totiž pouze zdánlivě nepřímo ovlivňují aglomerační výhody, jejichž vliv lze podle Marshalla (2005) nahradit efektivnějšími, resp. společensky prospěšnějšími způsoby, např. úsporami vzniklými prostřednictvím relokačních procesů, jež mají obecně pozitivní multiplikační efekt v rozvoji lokální zaměstnanosti.

8. ZÁVĚR

Česko prochází od počátku 90. let transformačními změnami, mezi něž patří i postupná proměna struktury zaměstnanosti. V souladu se západoevropskými trendy, vyznačující se neustálým zvyšováním podílu ekonomicky aktivních pracujících v terciérních odvětvích a stále diverzifikovanější strukturou terciérního sektoru, došlo zavedením tržních mechanismů a otevřením české ekonomiky mezinárodním trhům k podobným procesům i v Česku. Sledování změn a trendů v zaměstnanosti v terciéru v Česku tak může nabídnout zajímavý pohled na charakter vývojových trendů a na rychlost a povahu změn ve struktuře zaměstnanosti, ke kterým dochází ve specifických podmínkách transformačního období způsobených téměř čtyřicetiletým nepřírozeným vývojem v bývalém Československu. Toto zkoumání zároveň umožňuje i komparaci s „přírozeným“ a několik desítek let pokračujícím vývojem zaměstnanosti v terciéru v západoevropských zemích. Hlavním cílem práce proto bylo ve výše uvedeném kontextu analýza změny struktury zaměstnanosti v Česku v letech 1991-2001 se zřetelem na terciérní sektor.

Samotné analytické části práce předcházela teoretická diskuze zabývající se hlavními přístupy v chápání úlohy terciéru a významu terciérní zaměstnanosti na regionální rozvoj a byly nastíněny různé klasifikace vycházející z odlišných úhlů pohledu na význam terciéru. Vzhledem ke zvyšujícímu se významu zaměstnanosti v terciéru byly zdůrazněny nutné multidisciplinární přístupy, které by zohledňovaly jeho stále složitější povahu a silnou provázanost s ostatními odvětvími ekonomiky ve vyspělých státech.

V analytické části byly změny analyzovány ve dvou krocích. První část analýzy byla zaměřena na komparaci vývoje zaměstnanosti v terciéru od počátku 60.let v rámci zemí EU 15 s vývojem v Česku. Druhá, stěžejní část analýzy, sledovala vývoj zaměstnanosti v terciéru z členění na tržní a netržní odvětví. Jejím hlavním cílem bylo identifikovat vývojové tendence (koncentrační, resp. difúzní procesy) a prostorové rozmístění různých terciérních odvětví, přičemž byly analyzovány různé měřítkové úrovně, a to jak ve vymezení administrativním – kraje a okresy, tak i komplexnějším – metropolitní a nemetropolitní areály či urbánní areály.

Vlastní regionální analýzy zaměstnanosti v terciéru byly zaměřeny především na analýzu vývoje zaměstnanosti v progresivním terciéru a dále na vývoj zaměstnanosti v odvětvích tržního a netržního sektoru.

Část analyzující vývoj zaměstnanosti v terciéru od 60. let v zemích EU 15 (kap.č.4) byla zaměřena na ověření pravdivosti první hypotézy, jež předpokládala narůstající podíl

terciéru na celkové zaměstnanosti v Česku s nárůstem zaměstnanosti hlavně v tržních odvětvích terciéru. Na základě prokázaných změn vypovídajících o narůstajícím podílu pracujících v terciéru od 70. let v západoevropských zemích, resp. zemí EU 15, došlo k potvrzení této hypotézy o analogických, i když téměř třicet let opožděných změnách ve struktuře české zaměstnanosti. Podíl zaměstnaných v terciéru od počátku 90. let rostl a docházelo tak k přibližování struktury české ekonomiky k evropským standardům. Zároveň bylo cílem těchto analýz potvrdit další část hypotézy o tzv. rané fázi terciarizace probíhající v Česku na základě očekávané nízké hodnoty podílu zaměstnaných v terciéru na celkové zaměstnanosti ve srovnání s ostatními zeměmi. Tuto část hypotézy potvrzuje i zjištěná hodnota podílu zaměstnaných v terciéru na celkové zaměstnanosti (55,2 % v r. 2001), což řadí Česko stále k zemím s nejnižším podílem v tomto sektoru v rámci sledovaných zemí EU 15.

Jak již bylo zmíněno, během sledovaného období sice došlo k nárůstu podílu zaměstnanosti v terciéru na celkové zaměstnanosti, nicméně tento nárůst podílu je dán spíše snížením významu zaměstnanosti v ostatních sektorech ekonomiky. Pomalejší dynamiku vývoje zaměstnanosti v terciérních odvětvích dokazuje i nízká hodnota počtu pracujících v terciéru na 1 obyvatele (z hodnoty 0,23 v r. 1991 nárůst na pouhých 0,25 v r. 2001), která stále patří k nejnižším ze sledovaných zemí. Po zjištění této skutečnosti se ovšem nabízí otázka, zda tedy vůbec ke zmiňované fázi terciarizace dochází. Proto můžeme tento proces charakterizovat spíše radikálními změnami mezi jednotlivými odvětvími v rámci terciérního sektoru. Dynamičtější vývoj zaměstnanosti v terciéru je do jisté míry limitován podmínkami transformačního období, které se potýká s mnohými restrukturalizačními problémy (rekvalifikace pracovních sil, zavádění nových technologií, nezaměstnanost, obecněji pak efektivní politický, právní a ekonomický rámec mající pozitivní dopad na rozvoj ekonomiky).

Změny zaměstnanosti ve prospěch tržních odvětvích jsou do jisté míry výsledkem přirozených tržních mechanismů, které se začaly uplatňovat v českém prostoru po vystavení české ekonomiky mezinárodní konkurenci a po přijetí nových tržních principů. Proto byl zaznamenán největší „boom“ v nárůstu zaměstnanosti v poddimenzovaných odvětvích jako sekce G – obchod a související činnosti (nárůst o téměř 100 tis. pracovních míst), dále v sekci J - finanční zprostředkování (nárůst o 19,3 tis. pracovních míst, což je také zároveň největší procentuální nárůst podílu zaměstnanosti v tomto odvětví) a v sekci K- nemovitosti, pronájem a související činnosti (nárůst o 24 tis. pracovních míst). Ostatní nárůsty zaměstnanosti jsou již menší (zdravotní a sociální péče, veterinární činnosti či ostatní veřejné, sociální a osobní služby). Překvapivě nízký nárůst zaměstnanosti zaznamenaly i aktivity spojené s ubytováním

a stravováním, u nichž by se daly očekávat výraznější nárůsty. Společným znakem zmíněných terciérních odvětví s větším nárůstem zaměstnanosti je jejich tržní povaha. V této souvislosti je nutné zmínit problematické vymezení sekce I – doprava, skladování a spoje, jejichž data za zaměstnanost jsou evidována dohromady a přitom se odlišují velmi důležitými charakteristikami a vývojovými trendy (doprava vs. spoje). V průběhu práce proto docházelo k nejednoznačným závěrům, které implikují nutnost přehodnocení metodiky klasifikace OKEČ a vytvoření její vhodnější struktury.

Zkoumání koncentračních, resp. difúzních tendencí v rámci a mezi metropolitními a nemetropolitními areály opět potvrdilo další hypotézu. Ta předpokládala, že v případě zkoumání koncentračních, resp. difúzních tendencí během sledovaného období 1991 – 2001 se projeví rozdílný vývoj mezi tržními a netržními odvětvími. Tržní odvětví by se měla stále více koncentrovat do metropolitních areálů a navíc i v rámci těchto jednotek by mělo docházet k jejich polarizovanějšímu rozmístění, nicméně pouze u určitých terciérních aktivit. Naopak v nemetropolitních areálech byl podle další části hypotézy očekáván společně se snižujícím se podílem zaměstnanosti v terciéru na celkové zaměstnanosti vývoj rovnoměrnějšího rozmístění terciérních aktivit, a to jak tržních, tak netržních.

Zvyšující se koncentrační tendence do metropolitních areálů u tržních odvětví prokázala zvýšená hodnota podílu zaměstnanosti v tržních odvětvích v metropolitních oblastech z původního podílu 58,6 % zaměstnaných v terciéru na celkové zaměstnanosti v r. 1991 na 66,6 % v r. 2001. Navíc došlo k potvrzení předpokladu o zvyšující se polarizaci v rozmístění zaměstnanosti tržních odvětví i mezi metropolitními oblastmi. Tato polarizace se ovšem týká hlavně sekce J – finančního zprostředkování a sekce K – činnostmi spojenými s nemovitostmi a pronájmem. Tyto závěry dokazují existenci lokalizačních potřeb určitých terciérních odvětví (označovaná jako progresivní terciér) řídicích se převážně faktorem sídelní hierarchie. Nemetropolitní areály také podle předpokladu hypotézy zaznamenaly snižující se koncentraci zaměstnanosti v tržních odvětvích (z 41,4 % zaměstnaných v terciéru na celkové zaměstnanosti v nemetropolitních oblastech na 33,4 %), nicméně u netržních odvětví můžeme označit tendence spíše za stagnující. Příčinou téměř neměnicí se koncentrace netržních odvětví terciéru v nemetropolitních areálech za sledované období může být jejich základní obslužně-funkční povaha vyžadující si rovnoměrné prostorové rozmístění.

Vývoj prostorového rozmístění zaměstnanosti v progresivních odvětvích, zahrnující sekce dopravy, skladování a spojů, finančního zprostředkování a činnosti související s nemovitostmi a pronájmem, zaznamenal ze všech sledovaných terciérních odvětví největší změny, což předpokládala další z hypotéz. Tato odvětví dosahují nejvyšších hodnot Giniho

koeficientu na všech sledovaných řádovostních úrovních kromě nízké hodnoty pro nemetropolitní areály a jejich nárůsty za sledované období patří k největším. Zajímavý závěr vyplývá ze zvyšujících se hodnot Ginniho koeficientu i v rámci nemetropolitních oblastí, což by mohlo značit nově vznikající polarizaci v rozmístění zaměstnanosti terciérních progresivních odvětví i v rámci nemetropolitních areálů.

Zkoumání rozmístění odvětví netržního sektoru měly prokázat pravdivost poslední hypotézy, která předpokládala vliv sídelní hierarchie posílený faktorem hierarchie veřejného sektoru na jeho prostorovém rozmístění. Tzn., že rovnoměrnější rozmístění netržního sektoru bylo očekáváno na úrovni nemetropolitních areálů, což mělo být dáno jejich obslužně-funkční rolí. Naopak v rámci metropolitních areálů byly očekávány větší rozdíly vzhledem k více strukturované zaměstnanosti ve veřejném sektoru dané právě jeho hierarchií. Závěry sledování rozmístění zaměstnanosti v odvětvích netržního sektoru potvrdily tuto hypotézu. Jak z analýzy zaměstnanosti v netržním sektoru vyplývá, rozmístění této zaměstnanosti je po sledované období prakticky totožné, tzn. nedochází ani k posilování koncentračních či difúzních procesů. Rozdíly v podílu zaměstnanosti mezi metropolitními a nemetropolitními areály dokazují předpokládané vyrovnanější hodnoty (54 %, resp. 46 %) než v případě tržních odvětví. Nicméně v přepočtu na 1 obyvatele se projevuje zvýšená koncentrace zaměstnanosti hlavně v urbánních areálech, což je odrazem existující hierarchie veřejného sektoru, jehož vyšší funkce se koncentrují do těchto areálů a tím zvyšují podíl zaměstnanosti v netržních odvětvích terciéru.

S ohledem na výše popsané změny v zaměstnanosti v terciéru a s ohledem na implikace vycházející z teoretické a metodické části práce, je nutné sledovat vývoj terciérních aktivit současně z mnoha dílčích pohledů. Vzhledem k různé povaze a různým úlohám některých terciérních odvětví nelze sledovat jejich vývoj a prostorové změny dle tradičně pojímané sektorové ekonomiky primér-sekundér-terciér, ale volit kritéria lépe odrážející realitu (např. zkoumaná dimenze progresivní odvětví vs. ostatní odvětví terciéru, ale např. i vývoj zaměstnanosti v neziskovém sektoru a další). K tomu je ovšem zapotřebí existence adekvátní datové základny, jež by umožnila analyzovat vývoj na základě relevantních ukazatelů v těchto terciérních odvětvích. To by si vyžádalo i přehodnocení dosavadního metodického členění doporučené klasifikace OKEČ, resp. NACE, jejichž data jsou evidována v různém rozsahu a kvalitě na různých řádovostních úrovních. Každá země vychází navíc z odlišných definic daných např. právním a ekonomickým rámcem, což ovlivňuje i strukturu a povahu statistických dat. Neevidence relevantních dat mnohdy

znemožňuje i analýzy na různých měřítkových úrovních dané země (viz problematika s pravidelnými a adekvátními daty např. pro skupinu progresivních odvětví na úrovni okresů).

Pokud tedy vědecko-výzkumné studie pracují stále častěji s pojmy jako progresivní terciér či netržní odvětví, resp. veřejný sektor, pak bude nutné postupně transformovat stávající datovou základnu a statistická sledování tak, aby dokázala vhodně podchytit rychle se měnící realitu.

Analýzy vycházející z těchto nově sledovaných ukazatelů by pak umožnily hlubší zkoumání procesů a jevů, které se odehrávají prostřednictvím stále složitějších vztahů mezi ekonomickými subjekty a jejich nadstavbovými systémy (ekonomický a právní rámec, geopolitické aspekty aj.), ale i mezi jednotlivými subjekty na mikroúrovni, tj. na úrovni firem či dalších subjektů. Například se stále více prosazují změny zaměstnanosti vyplývající z organizačních, resp. strategických rozhodnutí firem případně mohou hrát významnou roli lokální aktivity či jednání, resp. moc jednotlivců. Další zajímavé změny zaměstnanosti by mohly být identifikovány prostřednictvím sledování zaměstnanosti v rámci neziskového sektoru, jejichž aktivity se v souladu s moderními koncepty teorií regionálního rozvoje i regionálních politik stále více promítají do rozvoje konkrétních regionů. Všechny tyto zmíněné aspekty je těžké vzhledem k jejich komplexní povaze vyčerpávajícím způsobem podchytit. Tím více je však zdůrazněna nezbytnost volby relevantních kritérií a vytvoření vhodnější statistické klasifikace ekonomických aktivit.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BEGG, I. (1993): The service sector in regional development, *Regional Studies*, Vol. 27.8, str. 817-825

BLAŽEK, J. (1996a): Nové institucionální rámce ekonomiky a regionální rozvoj: velké firmy a sektor progresivních výrobních služeb, In: M. Hampl a kol: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*, Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, str. 303-314

BLAŽEK, J. (1996b): Mezuregionální rozdíly v ČR v transformačním období, In: *Sborník ČGS*, č. 4, str. 265-277

BLAŽEK, J. (2001): Velké firmy a subjekty progresivního terciéru jako aktéři regionálního rozvoje v České republice, In: M. Hampl: *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*, Praha, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, str. 227-249

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*, Karolinum, Praha, 211 str.

BUTON, K., PENTECOST, E. (1993): Regional service sector convergence, *Regional Studies*, Vol. 27.7, str. 623-636

CHAPMAN, K., WALKER, D.F. (1992): *Industrial location: Principles and policies*, Blackwell, Oxford, 322 str.

DICKEN, P. (1992): *Global shift: The internationalization of economic activity*, Second Edition, Paul Chapman Publishing Ltd., London

DUNFORD, M. (1993): Regional disparities in the European Community: Evidence from the Regio Databank, *Regional Studies*, Vol. 27.8, str. 727-743

FARRELL, P.N., MOFFAT, L.A.R., HITCHENS, D.M.W.N. (1993): Manufacturing demand for business services in a core and peripheral region: Does flexible production imply vertical disintegration of business services?, *Regional Studies*, Vol. 27.5, str. 385-400

HAMPL, M. A KOL. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 395 str.

HAMPL, M. ET AL. (1999): Geography of societal transformation in the Czech republic, Prague, Charles University of Prague, Faculty of Science, 242 str.

HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciaci, In: Geografie – Sborník ČGS, č. 3, roč. 105, str.241-254

HAMPL, M. A KOL. (2001): Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, Praha, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 328 str.

HAMPL, M. (2001): Geografie transformace v České republice: celkové zhodnocení, In: M. Hampl: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, Praha, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, str. 27-41

ILLERIS, S. (1996): The service economy: a geographical approach, Roskilde University, Denmark, John Wiley & Sons Ltd., Chichester, England, 236 str.

KEYNES, J.M. (1936): The general theory of employment, interest and money, elektronická verze na <http://cepa.newschool.edu/het/essays/keynes/gtcont.htm>

KUČEROVÁ, I. (2003): Ekonomiky členských států Evropské Unie, Karolinum, Praha, 123 str.

MAIR, A. (1993): New growth poles? Just in time manufacturing and local economic development strategy, Regional Studies, Vol. 27.3, str. 207-221

MARSHALL, J.N., WOOD, P.A. (1992): The role of services in urban and regional development: recent debates and new directions, Environment and Planning, Vol. 24, str. 1256-1270

MARSHALL, J.N., BRADLEY, D., HODGSON, C., ALDERMAN, N., RICHARDSON, R. (2005): Relocation, relocation, relocation: Assessing the case for public sector dispersal

MLČOCH, L., MACHONIN, P., SOJKA, M. (2000): Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 – alternativní pohled, Karolinum, Praha, 273 str.

O'DONOGHUE, D., TOWNSHEND, I.J. (2005): Diversification, specialization, convergence and divergence of sectoral employment structures in the British urban systém, 1991-2001, Regional studies, Vol. 39.5, str. 585-601

PHELPS, N.A., OZAWA, T. (2003): Contrasts in agglomeration: proto-industrial, industrial and post-industrial forms compared, Progress in Human geography, Vol. 27.5, str. 583-604

PORTER, M.E. (2003): The economic performance of regions, Regional Studies, Vol. 37.6&7, str. 549-578

SAMUELSON, P.A., NORDHAUS, W.D. (1991): Ekonomie, Praha, Svoboda, 1011 str.

SÝKORA, L. (2000): Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace, In: M. Hampl: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, Praha, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, str. 127-166

TESAŘ, O. (2001): Koncentrace kvartérních aktivit v Praze po roce 1990, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, magisterská práce, 86 str.

THÜNEN, J.H. VON (1826/1966): Isolated state, Oxford and New York, Pergamon (něm. originál – 1826)

STATISTICKÉ ZDROJE:

Okresy ČR 1991, ČSÚ

Sčítání lidu, domů a bytů 1991, ČSÚ

Sčítání lidu, domů a bytů 2001, ČSÚ

Odvětvová klasifikace ekonomických činností OKEČ (metodická publikace), ČSÚ, Praha, 2003

Sektor informačních a komunikačních technologií a jeho postavení v ekonomice ČR za období 1998 – 2002, ČSÚ, 2004

INTERNETOVÉ ZDROJE:

www.czso.cz (k 20.2. 2006)

www.laborsta.ilo.org (k 30.11. 2005)

www.europa.eu.int (k 30.11.2005)